

JÁSZKUNSAÉG

Irodalmi, társadalmi,
művészeti és kritikai
folyóirat

1

XXV. évfolyam
1979. március
első szám

és bírói tevékenységükkel szemben, sem a mekkor, nem ismerem el illetékességét
m, hogy felettem erkölcsbírói Főtest gyaroroljon oly kérdésben, mely számomra
nem személyes bűnösséget jelent, hanem jóhiszemű belesodródást egy az
világot felölölő forgatagba s én, aki tisztá kézzel és tisztá szívvel csele
m s jártam minden utamon, miként azt arra illetéres és hivatott egy
örvényesen megállapították, nem tudom s felháborodással utánodom
hogy illetékteleben és hivatatlan emberek maguknál erkölcsi fensőbbisége
rogálva, velem határnati javaslatuk, illetve határozatuk hangján t
szélszélre s személyemet magukkal szemben erkölcsi inferioritásta he
ívánú tiltogó törléseikkel s ügyembe való törvénytelen beavatkozás
értégesen, valamint hogy önkényeskedő preszójukkal közöljék vele
áminemű olyan öhajukat és törvénybontósta jogaim vagy az azokkal
ellen irányuló bámféle szándékukat, mely a törvényes eljárásou kívül álló
egy motívumból származik.

A polgári bíróság emlegelése sem rem előttem, értve természetesen a jog
ni igazságnölgeltetést, hangortatiam elegend, az emberekben még akkor bíró
is, mikor nem kellett volna talán. Nem félek, mert nincs mit félnem töle
sem vállalom minden jogosmet hozzászólást kettenhez múltban s jövőb
in emberek ezem magamat s egyenrűség, tiszta jellem, nyíltság dolga
engedek soha senkinek egy vonalujitsem. Amennyiben a világi bírós
emlegelésében célzás rejlik, állók elébe: a szervezéséhez hozzáro
is, de meghurlyosodni nem látok és nem fog látni senki. Ezt tapaszt
tal a javaslat szerzői és elfogadói, mióta ismernek.

Ami egyes stylanis kifejezéseiről illeti. Holmi barátságokról és köz
isakról a város legaljasabb soppredétevel — a legliberálisabbán ismerem
lyes szabadságukat ahhoz, hogy maguk állapítsák meg belkükben a Kriker
~~is~~ miét tartanak, reverzenek ilyenül. Ehhez mindnyájunknak meg
emberi joga. Egyébiránt, ha lényeg voltak aról között, a kik
ors összehozott, esetleg soppredék és a jás emberek / lehet, nem ismerem
az ember az ö embortársait gyakran késői vagy sohasem ismeri meg / — az rani
ilag borsantó és sajnálatos lehet, de kedvezőtlenfényűt nem szám ve

TARTALOM

- 3 Arcképvázlat Velemi Endréről — Bistey András rádiójátéka, amely elhangzott a Magyar Rádió szolnoki stúdiójának műsorában

DOKUMENTUM

- 11 A jászberényi járási fogházparancsnokság iratai — Havassy Péter közlése

HAGYOMÁNYOK

- 15 Pedagógusok a proletárdiktatúra idején — Kiss Kálmánné tanulmánya
25 Szélpál Árpád és a Ma — Fehér Imre írása
33 A forradalom törvényszékei — a törvénykezés forradalma
Részletek Korpás László tanulmányából

VALÓ VILÁG

- 38 Az érvénytelen évekről — hetvenen túl
Örszigethy Erzsébet szociográfiájának befejező része

KÉPZŐMŰVÉSZET

- 43 Pólya Tibor rajzai 1918—1919-ben — Bemutatja Kaposvári Gyula

TÉKA

- 47 Hatvani Dániel: Füst száll fölfelé (Vígh Márton)
48 Serfőző Simon: Amíg élünk (Körmendi Lajos)

KÉPEK

A címloldalon Gyurcsek Ferenc vázlatrajza a tanácsköztársasági emlékműhöz, amely az évfordulóra készült a Szolnoki Művésztelepen. A 2. oldalon és a borító 3. oldalán az emlékmű egyik részlete illetve az emlékmű. A borító 2. oldalán dr. Borzsák József levelének hasonmás oldala. A 10. oldalon részlet Lázár Henrik fogházi törzslapjából, a 11. oldalon az 1919. évi törzskönyv borítója; a 12. oldalon jegyzék dr. Kondor Jenő ingóságairól, melyek halála után a jászberényi fogházban maradtak; a 13. oldalon dr. Kondor Jenőnek, a jászberényi Forradalmi Törvényszék vádbiztosának egyik rendelvénye. 20 oldal: a kisújszállási Vörös Újság egyik számából. A 29. oldalon Bortnyik Sándor illusztrációja a Tüntetés című verseskötethez...

JÁSZKUNSAÉG

A Szolnok megyei Tanács V. B. művelődésügyi osztályának folyóirata, XXV. évfolyam, 1. szám. Megjelenik negyedévenként. Felelős szerkesztő: Valkó Mihály. Szerkesztőség: 5000 Szolnok, Koltói Anna u. 2. Telefon: 13-131. Kiadja a Szolnok megyei Lapkiadó Vállalat. A kiadásért felel: Virágh Iván. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (1900 Budapest, V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj: 1 évre 28 forint, csekk számlaszám: 215-96162. Készült a Szolnoki Nyomdában (5000 Szolnok, Vörös Csillag út 28.). Felelős vezető: Gombkötő Béla igazgató.

Arcképvázlat Velemi Endréről

Rádiójáték

Halkuló zene, amelyre lassan ráúszik a narrátor hangja

NARRÁTOR: *női hang* Augusztus 2-án, a község szélső házaitól alig néhány száz méterre, egy kukoricásban történt. Talán a házakig hallatszott a puskalövés, talán volt, aki fölkapta a fejét. „Lőnek”. Vagy oda sem figyelt, bár hallotta, sokat lőttek akkoriban.

VELEMI: Születtem Jászapátiban, 1885-ben. Gyermekfejjel kerültem Budapestre, s ott kitanultam a lakatos mesterséget. A Kispesti Hoffner-Schrantz gépgyárban dolgoztam. Tagja, majd később titkára lettem a Szociáldemokrata Párt kispesti területi szervezetének; 1912 és 1917 között a Vas- és Fémmunkások központi szövetsége budapesti csoportjának tisztviselője voltam.

NARRÁTOR: Az ég kékje átragyogott a haragoszöld kukoricalevelek között. A lódobogás távolodott. A porhanyós föld mohón szívta be a vércseppeket. Aszályos, forró nyár volt, eső akkor sem hullott, ha néha megdördült az ég.

VELEMI: Amikor győzött a polgári demokratikus forradalom, a szociáldemokrata párt vidékre küldte sok agitátorát, hogy országszerte erősítsék szervezeteit. Én szülőfalumba mentem, haza. A Tanácsköztársaság győzelme után járási népbiztossá választottak. Nehéz napok jöttek. A románok elérték a Tiszát, az ellenforradalom erői július végén a rémhírterjesztésről és a gazdasági szabotázsról közvetlen fegyveres akciókra tértek át...

Megszólal, majd lassan elhalkul egy metronóm

Első jelenet

FÖLDBIRTOKOS: *Búcsúzóban:* Olyasmi itt nem fordulhat elő. Józan, megfontolt nép ez, nem hagyja bujtotatni magát. Meg azt is tudják az emberek, hogy a rögtönítélő bíróság itt van a közelben, Árokszálláson... Senki nem akar okot adni rá, hogy idejőjjön.

VELEMI: Nem is jön, ha nincs miért.

FÖLDBIRTOKOS: Amennyire én ismerem a helyzetet, az itteni iparosok, meg birtokosok mind elfogadják a Tanácsköztársaság...

VELEMI: A volt járásbírószáki elnök...

FÖLDBIRTOKOS: Nem számít, hiszen bolond. Jár a szája úton-útfélen, de éppen ez bizonyítja, hogy ártalmatlan. Miatta igazán nem kell a rögtönítélő bíróságnak...

VELEMI: Amíg nem lesz rendbontás, higgye el Horváth úr, a rögtönítélő bíróság sem jön ide.

FÖLDBIRTOKOS: Nem vonja senki kétségbe az igazságosságát, de ilyen nehéz időben... Mindenkinek akadhat haragosa, és... akit agyonlőttek, az, ugye, nem támad föl, ha kiderül, hogy mégsem...

Megszólal a metronóm

Második jelenet

A KÖZSÉGI DIREKTÓRIUM ELNÖKE: Megint itt volt ez a patkány?

VELEMI: Félnék, hogy a rögtönítelő bíróság átjön Árokszállásról.

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Nem ártana!

VELEMI: Amíg nem lesz rendbontás...

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Nincs nap, hogy ne lenne... A járásbíróági elnököt régen agyon kellett volna lövetni. Hadd lássák, hogy erősek vagyunk, és odaütünk, ha kell. Ma reggel a pékség előtt bujtogatta a sorban álló asszonyokat. Ha nem teszünk valamit ellene, előbb-utóbb itt is zavargás lesz. Mint Árokszálláson.

VELEMI: Megfontolt, józan nép ez, nem hagyja, hogy...

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Megfontolt? Józan? Mint a farkasok! Árokszálláson csak öt vörösőr volt, lefegyverezték, félig agyonverték őket! Kétszáz katonát kellett ellenük küldeni, géppuskával, hogy megcsendesedjenek.

VELEMI: *Türelmetlenül.* Ezt tudom!

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: De azt talán még nem tudod, hogy mi történt ma éjszaka Árokszálláson! Tele a község katonával, a múltkori zavargások miatt még ott van a rögtönítelő bíróság, mégis rálöttek az egyik járőrre.

VELEMI: Meghalt valaki?

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Egy vöröskatona súlyos sebet kapott. A járőr elfogott néhányat a tettesek közül, a többit meg reggel szedték össze.

VELEMI: Kik voltak?

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Nagygazdák fiai. A rögtönítelő bíróság a két főkolompot halálra ítélte.

VELEMI: Itt Apátin nem eshet meg ilyesmi.

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Mert egy századnyi katonánk van! De vezényeljük csak el őket, vagy keljenek át a románok a Tiszán, vagy... Farkasok ezek, lapítanak, ha úgy érzik, hogy ők a gyengébbek, de amint hordába verődnek, és megszagolják, hogy... Rögtön csatogni kezd a foguk. Itt a nagygazdák a hangadók, a szegények meg mennek utánuk. Vakok, érted? Ma reggel a pékség előtt az asszonyok majdnem megtámadták a vörösört, azt ordítozták, hogy minek a proletárdiktatúra, ha nincs kenyér.

VELEMI: A csendőr előtt aligha mertek volna kiabálni a kenyér miatt.

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: A csendőr előtt mind be volt tojva!

VELEMI: És a vörösőr előtt miért mernek beszélni? Mert őt a maguk fajtájának tartják. Hát csak beszéljenek. Jobb, mintha némán gyülne bennük a harag.

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: *Sokáig gondolkodik, majd szokatlanul csendesen válaszol.* Nagy baj lesz itt, Endre. Te jó ember vagy, de a világ nem olyan jó mint te.

VELEMI: Elvadult a világ. Megordasodott. Vissza kellene szoktatni a jóra, de nem szuronnal. Azzal nem lehet.

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: Ezt az embert le kell tartóztatni! Aljas, szemét alak! Izgalomban tartja az egész községet. Ha nem tesszük, azt hiszik rólunk, hogy gyengék vagyunk.

VELEMI: Erősek vagyunk, gyengék vagyunk, mindig csak ezt hallom. Nem kezdhethük mi is börtönnel, kivégzéssel! Nem tartóztatjuk le!

DIREKTÓRIUMI ELNÖK: *Magánkívül.* Követelem a letartóztatását! Azonnal

lemondok, ha az az ember büntetlenül uszíthat! Mint a községi direktórium elnöke, nem vállalom közösséget ezzel a tehetetlen, elnéző...

Maga is megirad a szavaitól, hirtelen elhallgat.

VELEMI: *Halkan.* Jó, hát legyen. Intézkedem, hogy tartóztassák le. De mielőtt a börtönbe kísérnék, beszélni akarok vele.

Megszólal a metronóm

Harmadik jelenet

VELEMI: Jöjjön, kérem!

JÁR.BÍR. ELNÖK: Mit akar?

VELEMI: Beszélni szeretnék magával. Üljön le.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Egyszer már beszéltünk.

VELEMI: Nem emlékszem.

JÁR.BÍR. ELNÖK: *Gúnyosan.* Maga javította meg tavaly a gőzgépünket.

VELEMI: Igen. És? Rosszul dolgoztam?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Jól dolgozott *hallgat egy darabig* és én, én talán nem fizetem meg tisztességesen a munkáját?

VELEMI: De, megfizette.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Akkor most mi dolgunk egymással?

VELEMI: Figyelmeztetni szeretném, vesztébe rohan.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Sajnál?

VELEMI: Meglehet, furcsának tartja, de igen.

JÁR.BÍR. ELNÖK: *Meglepetten.* Miért?

VELEMI: Én minden embert sajnálok, aki fölöslegesen és értelmetlenül pusztul el.

JÁR.BÍR. ELNÖK: *Növekvő ingerültséggel.* Nem kérek a jószívűségéből. Micsoda emberbarátság!

VELEMI: Túlbecsüli a saját szerepét. A Tanácsköztársaság elfújhatná magát, mint a pelyhet, s ha nem teszi, az az erő, nem pedig a gyengeség jele. Nem akarunk újabb áldozatot... És nem akarunk mártírokat az ellenségnek, érti?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Velem ne nagylelkűsködjének, mire várnak még? Mit tegyek, hogy megértsék: minden sejtemben gyűlölöm a maguk rendszerét. Számomra nem létezik, agrém, lidércnyomás, amiből fel fogok ébredni. Meglapulhatnék, mint sokan teszik, kivárhatnám, amíg magától eltűnik, mert eltűnik. Hisz egy világégésben porrá lett társadalom átmeneti, természetellenes kinövése...

VELEMI: *Nyugodtan, magabiztosan.* Miért gyűlöl így bennünket? Ennyit ártotunk volna magának?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Fontos ez? Nem egyéni bosszúból...

VELEMI: *Gúnyosan.* Hát, elvből?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Csak maguknak lehetnek elveik, azt hiszi? Az ezeréves Magyarország eszméje...

VELEMI: *Közbeváág.* Melyik Magyarországé?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Az egyetlené, az igazié.

VELEMI: Dózsa, vagy Verbőczy Magyarországé?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Ne tartson nekem előadást jogi kérdésekről! *Gúnyosan.* Van, amihez jobban ért, például a gőzgépekhez, maradjon csak azoknál. Kevesebb kárt okoz vele.

VELEMI: Úgy látszik, hiába beszélgetünk. A szavak nem ugyanazt jelentik számunkra.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Miért? Mit remélt ettől a találkozástól? Hogy a nyakába borulok, és felcsapok én is kommunistának?

VELEMI: Azt nem. De azt igen, hogy megérti: örülség, amit tesz, a vesztébe rohan.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Már megint, értem aggódik. *Durván*. Pedig inkább magával törődne! A románok itt állnak a Tiszánál, Oroszország meg messze van, s elég neki a maga baja. Mit remélnék? Hogy egész Európát legyőzhetik egyedül? Ha a csehek, a románok, a szerbek meg a szegedi franciák megindítják az igazi támadást...

VELEMI: Ilyen nagy hazafi? Azt várja, hogy a csehek, a románok, a szerbek, a franciák mikor indulnak Magyarország ellen?

JÁR.BÍR. ELNÖK: Nem Magyarország, hanem a kommunista diktatúra ellen.

VELEMI: Hát ha ők nem ugyanazt a Magyarországot akarják?

JÁR.BÍR. ELNÖK: *Hirtelen kirobbanó dühvel*. Mit bánom én, akármit akarnak! Azt se bánom, ha itt maradnak örökre! Inkább leszek cseh vagy román, mint kommunista! Vezetessen el, akasztasson föl, vagy lövessen föbe, de hagyjon nekem...

VELEMI: Nem akasztatom föl, nem lövtem föbe. Az volna a legkönnyebb. Mártír szeretne lenni úgy, hogy rajtunk száradjon a vére. A halálával is ártani akar.

JÁR.BÍR. ELNÖK: *Cinikusan*. Vagy használni.

VELEMI: Egy dologban téved: nem elég jelentős ember ahhoz, hogy halála különösebb hatást váltson ki.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Ha jelentéktelen senkinek tart, akkor miért nem lövet agyon?

VELEMI: Azt szeretném, de hát ezt maga úgysem érti, hogy az élet bizonyítsa be, hogy nincs igaza. Hogy egyszer, évek múlva önmagának legyen kénytelen bevallani, hogy tévedett.

JÁR.BÍR. ELNÖK: Tehát elenged? Figyelmeztetem, hogy a nagylelkűsége egyáltalán nem hat meg. Gyűlölöm magukat. S ha most elmegyek egyetlen célnak, hogy másokba is elültessem a gyűlöletet.

VELEMI: Nem engedem el. Hogy gyűlöletét ne sugározhassa szét, hogy a közösséget ne fertőzhesse: börtönbe záratom. Maga kényszerít rá. *Megráz egy csengőt, ajtónyitás*. Vezessék el!

Megszólal a metronóm

Negyedik jelenet

VELEMI: *Magában*. Én mindig úgy képzeltem, hogy a forradalom után valami más jön: szebb, emberségesebb, szelidebb. Hogy nem kell ölni, hogy kiürülnek a börtönök, hiszen mindenkinek meglesz a betevő falatja. A gyenge ember sem kényszerül lopni, rabolni. Politikai ellenfeleinket a tények győzik meg, hogy ez a társadalom, ami következik, jobb és igazságosabb a réginél. Ha nem is változik meg mindenki, de azt még ellenfeleink is belátják, hogy nem érdemes harcolni ellenünk, hisz a nép velünk tart... *Keményen és hangosan következnek az újabb mondatok*.

VÁGÓ PÁL: Meghoztam a rajzokat.

VELEMI: *Ocsúdva az előbbi gondolatokból.* Mit, rajzokat? Persze, a tervek ...

VÁGÓ PÁL: Talán rosszkor jöttem?

VELEMI: Nem, nem, dehogy. Csak egy kicsit elgondolkodtam. Nos, lássuk. Elkészültek? Nagyszerű.

VÁGÓ PÁL: *Zörögve szétbontja a papírjait.* Egy házban két lakás van, minden lakásban két szoba, meg a szükséges helyiségek. A homlokzat kiképzése, ahogy korábban már beszéltünk róla, modern, de nem idegen az itteni, hagyományos építkezési formáktól. Az építőanyag lehet vályog is, téglá persze jobb volna. Ha a község ingyen adja a telket, s az építkezésbe bevonjuk a lakások leendő tulajdonosait, elképesztően alacsony árak jönnek ki, és ami a legfontosabb, sikerül kiküszöbölnünk a vállalkozók nyereszkeskedését.

VELEMI: Nagyszerű, a község egyszerre, nagy tételben és olcsóbban megrendelheti az építőanyagot. *Egyre jobban felvillanyozódva.* Az emberek együtt dolgoznának, ki-ki nemcsak a magáét építené, hanem segítene a többieknek is. Szakembert se kellene fizetnünk, hisz az egyik a vályogvetéshez ért, a másik falat rakna, ácsolna, akinek szekere, igásállata van, az fuvarozna ...

VÁGÓ PÁL: *Velemi lelkesedése tovább lendíti a fantáziáját.* Az egész község összefogásával kerülne pénz ártézi kútra is. Az emberek megásnák az árkokat, csak a vascsöveket kellene megfizetni ... És minden házba bevezetnék az egészséges, tiszta ivóvizet. Hát nem szép? Akár egy álom.

VELEMI: Ennél szebbet nem is álmodhatna az ember. S nézze, olvasta már?

VÁGÓ PÁL: *Olvassa az újságot.* „Örömmel látjuk, hogy városunk fő utcája napról-napra szebb lesz, valóságos sugárúttá válik. A nagy mélyedések, a begyepesedett árkok eltűnnek, s a víz nem áll majd eső után tengerként az utcán. Amire a régi községi politikusok gondolni sem mertek, íme rövid idő alatt meglesz.”

VELEMI: Nos, gondolta volna, amikor néhány héttel ezelőtt városrendezési és építészeti megbízottá kinevezték, hogy ily gyorsan meglesz munkájának gyümölcse? Látja, mennyi nyoma a maga művészi és praktikus érzékének ...

A metronóm hangja

NARRÁTOR: Július végén egy éjszaka Vámosgyörk felé olyan vonat indult, mely nem szerepelt a menetrendben. A direktórium vezetői, vöröskatonák menekültek rajta, akik joggal gondolták, hogy nem számíthatnak méltányosságra, ha az ellenforradalmárok fogságába kerülnek. A sötétben csak a vasutasok gyér fényű lámpái világítottak. Az emberek siettek, az a hír járta, hogy a románok átkeltek a Tiszán, lovas járőreik széleseben közelednek. A menekülők azt hitték, Velemi is a vonaton van, ő azonban nem ment el a többiekkel. Másnap reggel a románok bevonultak a községbe, feljelentés alapján még aznap letartóztatták Velemi Endrét. Vágó Pál festőművész, a francia Becsületrend tulajdonosa azonban közbenjárt érte a román parancsnoknál, és sikerült kiszabadítania.

Megszólal a metronóm, majd megcsikordul egy ajtó

Ötödik jelenet

VÁGÓ PÁL: Mit csinál itt, Velemi elv... *Megretten a hangosan kimondott szótól, s hirtelen elhallgat, majd jóval óvatosabban.* Örülök, hogy a százados megtartotta az ígérését.

VELEMI: Nagy kockázatot vállalt. Nem kellett volna, még baja származhat belőle.

VÁGÓ PÁL: Ne velem törődjön most, maga mit akar tenni?

VELEMI: Nem tudom.

VÁGÓ PÁL: El kellett volna mennie, a többiekkel együtt.

VELEMI: Én nem megyek el, megmondtam.

VÁGÓ PÁL: *Elgondolkozva.* Talán jobb is így. Most, hogy a románok kiengedték, nyugodtan mehet, nem kell szöknie, bujkálnia.

VELEMI: Itt kellett maradnom.

VÁGÓ PÁL: De vigyázzon, még egyszer nem engedik el.

VELEMI: Most elengedtek, s ha elfutok, azt hihetik, hogy...

VÁGÓ PÁL: Naponta botoznak, akasztanak mindenfelé, folyik a hajsza a kommunisták után. Mit remél? Csak az életével törődjön, ha gyorsan elmenekül a járásból, még akárhová eljuthat. Ausztriába vagy akárhová külföldre. Mások is így tettek. Hisz ha megölik magukat, ki folytatja a harcot...?

VELEMI: Úgy agítál, mint egy tősgyökeres kommunista.

VÁGÓ PÁL: Én nem tudom, hogy a kommunisták vagy a szocialisták hogyan csinálnák, de kérem, hogy amíg lehet, menjen el innen!

VELEMI: Miért? Nem vagyok szabad?

VÁGÓ PÁL: Még igen, de ki tudja mennyi időre? Ahogy a százados egy tollvonással kihozatta a börtönből, vissza is vitetheti, de nem is a románok, hanem a mieink a legveszélyesebbek.

VELEMI: Nem tettem semmi olyat, amiért a törvény előtt felelősségre vonhatnának.

VÁGÓ PÁL: Törvényről beszél? Akasztás van itt, főbelövés, nyilvános botozás, esztelen bosszú, füttyülnek ezek a törvényekre, meg a törvényességre. Ezek gyilkosok! Nem fél?

VELEMI: Miért kellene félnem? Nem ölettem meg senkit, azért is mindent megtettem, hogy a rögtönítélő bíróság elkerülje a járást. Árokszállás, az más, ott zendülés volt... Mivel szolgáltam rá, hogy üldözzenek? Csak nem akasztanak föl mindenkit, aki másképpen gondolkodik, mint ők?

VÁGÓ PÁL: Ha pénzre volna szüksége... vagy más valamire... írok a barátainak Bécsbe, Münchenbe, szívesen segítik az első időben. Elhelyezik, s azután már könnyen megkeresi a kenyerét, hiszen jó szakember. A családjá miatt se aggódjon, én gondoskodom róla, azután pedig segíthet odakintről.

VELEMI: Nem, én itt akarok élni. Megnyitom újra a műhelyt, leszedelem a pókhálót a szerszámokról, letörölöm a port... Nézze, egészen homályosak az ablakok. Gépek ezután is lesznek, és javítani is kell őket. Ha pedig nem lesz elég gép, majd ráfot verek a kocsikerekekre, lovat patkolok, ha kell... *A közelben hangos csőrömpöléssel betörik egy ablak, dermedt csend, azután újabb üvegsörömpölés.*

VÁGÓ PÁL: Hallotta? *Látva, hogy Velemi ki akar rohanni, riadtan.* Ne... ne menjen ki... megölik.

VELEMI: Látnom kell őket! Engedjen! Gyávák! Férgék!

Megszólal a metronóm

NARRÁTOR: És augusztus 2-án újra elfogták Velemi Endrét.

Hatodik jelenet

FOGOLY: ... aztán, amikor találkoztunk, élembe állt az utcán, hogy miért járok én a felesége után. Jóember, mondtam neki én nem járok a maga felesége után. Dehogynem, tegnap este is átugrottál a kerítésen. Én nem ugrok át a kerítésen, a kerítésen csak a kutya szokott átugrani. Akkor kutya vagy, nem is érdemelsz jobb sorsot. Felemelte a botját, ha nem ugrok félre, szétloccsantja a fejemet. Jóember, mondtam neki, hagyja azt a botot, mert nagy baj lesz, de csak jött, mintha megveszett volna, s ordította: bitang, gazember, most szétverem a fejedet! Hátráltam volna, de a falnak szorított, láttam, hogy tényleg agyonver, ha nem csinállok valamit. Előkaptam a késemet a csizmaszárból, hogy megjesszem vele, de attól még jobban megveszett. Késsel jössz nekem — ordította, nem elég a feleségem, az életemet is el akarod venni? Magam elé tartottam a kést, hogy védekezzek, ő meg nekem ugrott, egyenesen bele. A gyomrába szaladt a penge. Meg is halt egy jó óra múlva. De csak délután jött értem a patruj, amikor az orvos kiállította a halotti bizonyítványt. *Nevet.* De a kerítésen tényleg nem ugrottam át, az asszony mindig kinyitotta a kaput, azután az istállóban várt, amikor az ura elaludt...

VELEMI: Szép kis história.

FOGOLY: Maga ... maga ugye nem ilyesmiért van itt?

VELEMI: Miből gondolja?

FOGOLY: Tudja az isten, olyan másféle ábrázata van. Maga politikai ugye? Nem szeretnék a helyében lenni. Nézze csak azt is ott a sarokban. Vörösőr volt Árokszálláson, szépen helybehagyták. Magának szerencséje van, hogy nem verték meg. Persze lehet, hogy jobb lett volna, ha alaposan megrakják. Kimegy a mérgük, oszt elengedik. Így meg ... Lehet, hogy valami tervük van ...

VELEMI: Meglehet.

FOGOLY: Á, de mit érdekel ez engem, semmi közöm az ilyen dolgokhoz. *Büszkén.* Én közönséges emberölésért vagyok itt. Az én ügyemben nincs politika, hála istennek. *Csend.* És mondja, mit csinált, hogysis mondják csak a diktatúra alatt?

VELEMI: Járási népbiztos voltam.

FOGOLY: *Hümmög, aztán nem szól semmit.*

VELEMI: Miért néz rám ilyen furcsán? *Nyomatékkal erőteljesebben.* Loptam, csaltam, öltem? Ki mer ilyet állítani rólam?

FOGOLY: *Kissé megszeppenve, de továbbra is gyanakvással.* Azt én nem mondtam, de hallgasson jóember, mert megütheti a bokáját. Nem olyan világ van, hogy aki így beszél, mint maga ...

VELEMI: Én mindig megtartottam a törvényt, velem szemben is meg kell tartani. Törvényes eljárást akarok, ragaszkodom a jogaimhoz. Mindenkinek vannak jogai. Én tisztán állok bárki elé.

FÖLDBIRTOKOS: *Távolról hallatszik a hangja.* Hol van az a Velemi? Ott? Hátul?

VELEMI: *Már csak magának.* Hát mi az én bűnöm? Hogy azt akartam, jobban éljenek a szegények itt a Jászságban, mint azelőtt ... Mivel vádolhatnak? Hogy nem engedtem szabadjára az élelmiszercsempészek üzemeit, s amikor éhezett a nép, lefoglaltattam 18 vagon eldugott burgonyát?

FÖLDBIRTOKOS: *Mint fent.* Készítsék elő a lovakat, a pejt hozzátok, az jó erős, majd ahhoz kötözzük . . .

VELEMI: . . . nem hívtam-e össze négyülést, hogy a lakosság maga döntsön, leadja-e a felesleges terményét, hogy eleséget küldhessünk a nélkülöző fővárosnak, meg Szolnoknak is? Hibás volnék, hogy arra kényszerítettem a gazdákat, nyár közepén, hogy mielőbb kamrába kerüljön az új termés, és mindent megtettem, hogy a cséplés rendben menjen?

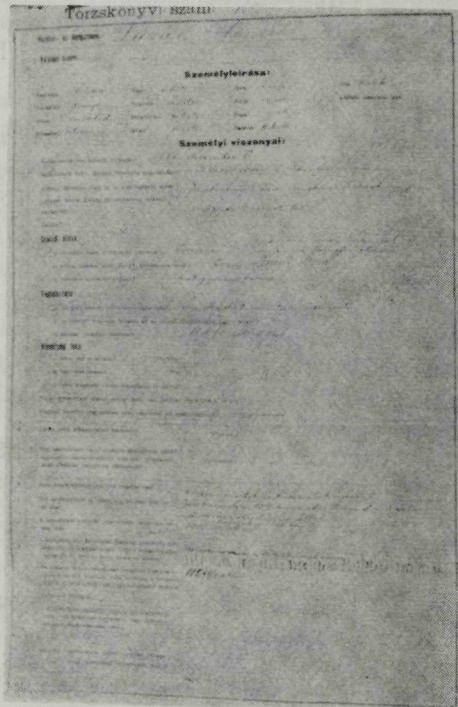
FÖLDBIRTOKOS: *Mint fent.* Erős legyen az a kötél, mert még elszakajtja ez a disznó.

VELEMI: . . . És vajon kinek ártottam azzal, hogy akciót szerveztem munkás-lakások építésére, hogy tataroztattam a jászapáti gimnáziumot, hogy kijavítottam a megrongálódott jászladányi iskolát, hányan ellene voltak, mit izgat téged, forradalom van, mondták, most nem ez a mi dolgunk. Én mindig csak jót akartam. Igaz, a járásbíró elzárattam, de hát nem mentettem-e meg így az életét?

FÖLDBIRTOKOS: *Mint fent.* Kész vagytok? Hozzátok, kössétek jól a ló farkához, aztán vigyétek a közeli a kukoricásba, majd meglátjuk, most olyan büszke lesz-e, mint mikor engem akart meggyőzni az igazáról . . .

Megszólal a metronóm

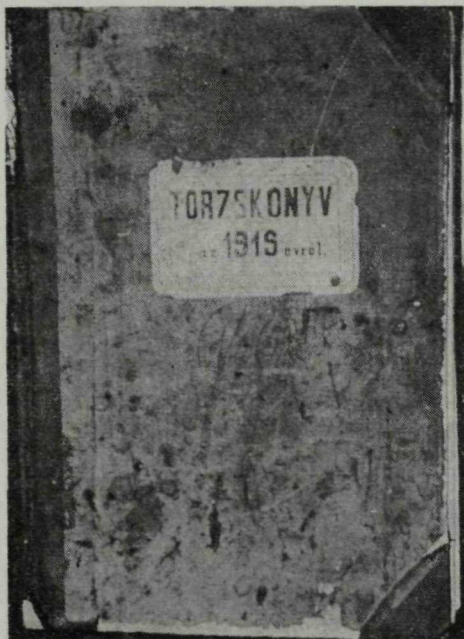
NARRÁTOR: Augusztus 2-án, a község legszélső házaitól alig néhány száz méterre, egy kukoricásban történt. Talán a házakig hallatszott a puska lövés, talán volt, aki felkapta a fejét. „Lőnek”. Vagy oda sem figyelt, bár hallotta, sokat lőttek akkoriban . . .

DOKUMENTUM

A jászberényi járási fogházparancsnokság iratai

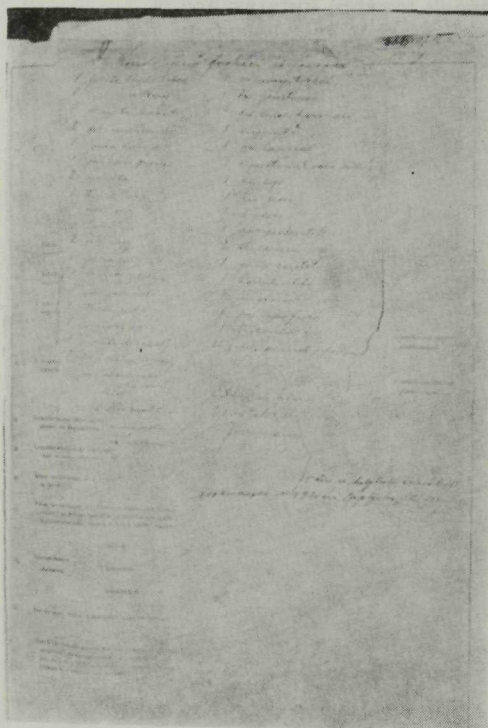
Az alapos kutatás során szinte teljes egészében feltárták azt a forrásbázist, amely a Tanácsköztársaság Szolnok megyei eseményeinek mélyebb megismeréséhez levéltárunkban ezideig rendelkezésre állt. A korrall foglalkozó szakemberek az általános történet bemutatásán túl törekedtek és törekszenek a munkásmozgásban kiemelkedő szerepet játszó kommunisták és más haladó személyiségek életének bemutatására is. E munkálatok összegzéseként visszaemlékezés-kötetek, életrajzgyűjtemények és tanulmányok láttak napvilágot. Az életrajzok összeállításakor levéltári forrásaink közül elsősorban az anyakönyvi, bírósági, ipartestületi, iskolai és részben közigazgatási anyagaink vizsgálatára került sor. Közleményünkben egy feltáratlan forrásra szeretnénk a figyelmet felhívni, mely egyrészt alapot nyújthat adatok hiányában mellőzött, de jelentős munkásmozgalmi tevékenységet folytató személyek életrajzának megírásához, másrészt az e tárgyban már megjelent munkák esetleges pontosításához. Ismertetésre kerülő forrásunk egyszersmind adalékul szolgálhat a megyében működő forradalmi törvényszékek történetének további kutatásához is.

A forrás a Szolnok megyei Levéltárban, a VII. fondcsoportban (a jogszolgáltatás területi szervei) 103. fondszám alatt található, a Jászberényi járási Fogházparancsnokság iratai (1897—1943) elnevezéssel, melyen kívül rendelkezésre állnak az abádszalóki (1937—1942), a jászapáti (1911—1944), kisújszállási (1929—1942), kunszentmártoni (1925—1942) és a szolnoki fogházparancsnokság iratai (1902—1943), de ezen utóbbi kivételével a többi fond nem tartalmaz 1919—1921 közötti törzskönyveket. Adatgazdagsága és több kutatási területhez való kapcsolódása miatt választottuk a jászberényi fogház ránk maradt iratainak rövid ismertetését.

A fond a fogház fent jelölt korszakból származó évenként vezetett törzskönyveit tartalmazza, melyek a rabok legfontosabb adatait rögzítő 34x47 cm nagyságú bekötött törzslapokból állnak. A törzslapok fontosabb, érdeklődésre számottartó rovatai a következők: 1. (a rab) Vezeték- és keresztnéve; 2. Nefelneve, személyleírása, személyi viszonyai (születési év, lakhely, anyanyelv); 3. családi állása (szülei neve, családi állapota, gyermekei száma, foglalkozása, műveltségi foka); 4. volt-e előbb kihágás miatt büntetve; 6. azon bűncselekmény, mellyel terhelve van; 7. hol tartóztatott le, mikor... és ki által?; 11. a terhelt bűntársai; 12. a letartóztatott egészségi állapota...; 14. kivonat a jogerős ítéletből; 15 a kimondott szabadságvesztési büntetés megkezdésének napja és annak utolsó napja; 22. mikor bocsájtott el?; 24. hol és minő módon szándékozik magát fenntartani?; 26. megjegyzés.

Az 1919. évi törzskönyvben megtaláljuk a Jászberényben, Törökszentmiklóson, Szolnokon működő forradalmi törvényszékek, valamint a Keleti Hadsereg Rögtönítélő Bírósága és a Szolnoki Katonai Rögtönítélő Bíróság előtt álló

1917

Jelen irattal bírósági irat

Rendelvény

Meghagyom, hogy a ...
által 1917. évi. április ... hó 1. napján
... akkor elfogott ...
... a bírósági előzetes letartóztatást az
1917. évi. április ... hó 1. napján ...
nével a Bp. ...
...
...
...
...
...

Jászberény, 1917. évi. április ... hó 1. napján

[Handwritten signature]
bírói járásbíró
Vásáros

vádoltak azon részének anyagát is, akiket perük lezajlása után a jászberényi fogházban őriztek. Legtöbb adat — nem véletlen, hiszen a fogházzal azonos székhelyen ténykedett — a jászberényi forradalmi törvényszék működésére található, mely feltehetően 1919. április 6-án kezdte munkáját. Ekkor született ugyanis vádbiztosának, dr. Kondor Jenőnek 1. sz. rendelvénye egy lázítás miatt elfogott egyén letartóztató intézetbe való felvételére. Forrásunk a forradalmi törvényszék 124 ítéletét őrizte meg, leggyakoribb vád a hamis hírek terjesztése (32 eset), a szesztilalom (9 eset) és a statárium megszegése (8 eset) volt. A törvényszék mindvégig a helyén maradt, utolsó ítéletét 1919. július 30-án hozta. A fent jelzett intézmények közül a törökszentmiklósinak 23 — melyből 21 esetben fosztogatás a vád —, a szolnokinak 15 — ebből 5 esetben lopás miatt — a Keleti Hadsereg bíróságának 9 — 7 esetben „a Tanácsköztársaság ellen való lázításért és a város szegényei részére lefoglalt

búza erőszakos szétosztásáért” — a szolnoki katonai bíróságnak pedig 1 — rablást büntető — ítélete maradt ránk.

Forrásunk későbbi kutatások elvégzése után lehetőséget nyújthat akár szerény megállapításokat leszűrve is arra, hogy hozzájárulhassunk a megyénkben levő ellenforradalmi erők területi elhelyezkedésének, társadalmi és más viszonyainak elemzéséhez. Érdekes vizsgálódás tárgya lehet a forradalmi törvényszékek és később az ellenforradalmi bíróságok által hozott ítéletek számának, súlyosságának összehasonlítása.

A jövőbeni kutatás számára jelentősebbnek tűnnek a munkásmozgalomban — elsősorban a Tanácsköztársaság idején — kiemelkedő szerepet játszó személyekre vonatkozó adatok, amelyek nagyrészt az 1919—1920. évi törzskönyvekben találhatóak. Itt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a Jászberényben raboskodók közül csak azon elítéltek adatlapjai érdekesek számunkra, akiket — a 6. sz. rovat tanúsága szerint — „bolsevik, kommunista” voltuk miatt, vagy „kommunisztikus bűncselekmény, kommunista bűncselekmény elkövetésének ürügyén állítottak bíróság elé. E vádak alapján 1919—1920-ban 351 gyanúsítottat vettek őrizetbe, közülük 91 személyt bizonyítékok hiányában felmentettek ugyan, de a többiek perük lezajlása után hosszabb-rövidebb ideig továbbra is a jászberényi fogház rabjai maradtak. Itt töltötték büntetésüket csupán néhány nevet kiragadva: Gárdos Henrik, a jázsági felsőjárás direktóriumának elnöke; Lázár Henrik és Paczauer Gábor, a jászberényi direktórium elnöke, illetve alelnöke; dr. Kondor Jenő, a jászberényi forradalmi törvényszék vádbiztosa, Csőke Antal, a jászjákóhalmi direktórium elnöke és segítőtársai Borics Mátyás, Barna József, Helm Gyula, Katkó József, Tóth László, Juhász Ferenc, Szűcs József, Kiss László, Szászi József és Bazsó István pusztamonostori, Jáger János jászárokszállási munkástanács-tagok; Tóth István, a jászfényszarui direktórium elnöke; a jászberényi népbiztosi szervek vezetői közül Singer Sándor, Téglás Nagy János, Gyurkó Sándor, Taska János, Szikra István, Vasas Márton, Burslag Jenő, Adler Izidor, Balla József, Sándor Oszkár, Bathó István, Göboly Sándor, valamint vörösőrök, vöröskatonák, a KMP helyi szerveinek alapító tagjai és sok más társuk. Említést érdemel, hogy a fogvatartottak között találunk a nemzetközi munkásmozgalomban is jelentős tevékenységet kifejtő személyt, Hevesi Ákost, továbbá más megyebeli — Pest, Békés stb. — kommunistákat is.

Életrajzi adatok bővítésén és pontosításán túl egy más jellegű kutatás ösztönzői lehetnek a 351 letartóztatott személy ellen hozott bírósági ítéletek, melyek az alábbi vádak alapján történtek: lázadás 81, zsarolás 64, izgatás 55, személyi szabadság megsértése 41, magánlaksértés 24, gyilkossági kísérlet 23, emberölés 8, magányosok elleni erőszak 5, hatóság elleni erőszak 4, lopás 4, sikkasztás 2, közcsend megsértése 2, rablás 1 esetben, felmentve 91, az ítélet nincs feltüntetve 28 esetben, megszökött 4, máshová szállítva 2, meghalt 2 személy.

A felsorolásból kitűnik, hogy kifejezetten politikai bűncselekménynek csak a lázadás és az izgatás mondható. A többiek — főleg a vezetők — köztörvényes vádak alapján való elítélése a közvélemény előtti lejáratásukat célozta, igyekezett sorsuk iránt közömbös hangulatot kelteni, vagy éppen ellenséges megnyilvánuláshoz alapot adni. Céljukat, vágyaikat azonban nem lehetett erőszakos úton az emberek emlékezetéből kitörölni. Napjainkban a Tanácsköztársaság 60. évfordulójának kapcsán még nagyobb figyelem fordul a munkásmozgalomban részt vevők küzdelmeinek, életének mind teljesebb megismerésére. A kutatókhoz a röviden ismertetett iratok szerény adalékul szolgálhatnak.

HAVASSY PÉTER

Pedagógusok a proletárdiktatúra idején

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának híret Fejér József tanár hozta Kisújszállásra, aki március 21-én Budapesten tartózkodott. Március 22-én reggel a városháza tanácstermében nagyszámú hallgatóság előtt ismertette az előző nap Budapesten történeteket, majd kivonultak a város főterére, s nagygyűlést tartottak. A proletártömegek lelkesen hallgatták Fejér József beszédét, amelyet az egyik harcostárs, Szűcs Elek visszaemlékezése szerint a következő szavakkal fejezett be: „Most pedig nyugodtan menjen haza mindenki, álma felett a proletárbecsület fog örködni”. Ugyancsak Fejér József képviselte a munkásosztály vezető, egységes forradalmi pártja létrehozásának gondolatát a március 23-án tartott gyűlésen, amelyen meg is született a Magyarországi Szocialista Párt kisújszállási szervezete. A párt vezetőségének 21 tagja között találjuk nemcsak a kortársak, hanem a városi rendőrkapitányságnak a Szolnoki Törvényszék számára 1920-ban készített jelentése szerint is Fejér József, Staudner Gyula és Szunyoghy Farkas gimnáziumi tanárokat. Ez a vezetőség 1919. április 2-án a maga kebeléből egy szűkebb vezetőséget választott: „Elnök, Fejér József, helyettes elnökök: Antos Jenő, Cs. Szoboszlai István; jegyző (titkár) Vörös Márton; pénztáros: Tóth Péter. Az ellenőrző bizottság elnöke: Ari Albert, jegyzője: Staudner Gyula.”

A proletárdiktatúra élcsapata Kisújszálláson Fejér József irányításával működött.

A Forradalmi Kormányzótanács a Tanácsköztársaság kikiáltása után azonnal intézkedett arról, hogy a hatalmat a forradalmi nép által megválasztott tanácsok és direktóriumok vegyék kezükbe. Ennek a rendelkezésnek az értelmében Kisújszálláson 23 tagból álló paraszttanács és 8 tagú munkástanács alakult. Az utóbbinak a tagjai jórészt a forradalmi szellemű értelmiségiek közül kerültek ki — a tanárok közül tagja volt Szunyoghy Farkas, Borzsák József és Fejér József —, hiszen öntudatos ipari munkásság alig volt még akkor a városban. Ez a két tanács alkotta együtt a Forradalmi Követtanácsot, amelynek elnöke, Fejér József „felhívta a követtanácsot, hogy ki-ki minden erejével, ha kell életének kockáztatásával is teljesítse kötelességét a dolgozó munkás proletárok milliói érdekeinek kiküzdésére és megoltalmazására. A tanács bizalmi emberekből alakult, a bizalomra meg rá kell szolgálni”.

A Követtanács 1919. március 25-én egy 5 tagú direktóriumot alakított a végrehajtó hatalom irányítására. Tagjai Fejér József elnökletével Cs. Szoboszlai István földműves, dr. Borzsák József tanár, Vas István földműves és Szűcs Elek postatisztviselő. A direktórium felhívta a régi városi tisztviselőket, maradjanak helyükön, de melléjük a közigazgatás irányítására és ellenőrzésére népbiztosokat állított. Így pl. a helybeli pénzügyintézeteket ellenőrző népbiztosok vezetője dr. Bor-

A levelesmagkiosági rep. e. m. egyesületi levelezési

977/1919 sz.

Tekintettel

Sz. József főgimn. igazgató úrnak

Helyben

Indoniamut vétel végett tekintettel értesítve, hogy a megjelölt levélkör 19 Józ. / 1919 sz. határozata folyómagyaroké Sz. József, Haidu és József József's Felsőfokú Farkas kintjona rep. főgimn. tanárak és levelesmagkiosági rep. tanárak levélköré az tgl. Tör. I. t. c. 132 §. b. pontjában állásukról felfüggesztette a járadék tekintetében az intézkedést, minthogy az tgl. T. I. t. c. 134 §.-a előírja;

Hirjónallás 1919 szept. 15.

József
egyes.

zsák József tanár, közoktatás- és sajtóügyi népbiztosok pedig Szunyogh Farkas és Staudner Gyula. „Hatáskörök: közigazgatási fogalmazó ellenőrzése, iskola, színház, sajtóügyek.”

Valóban, a helyi újság, az eddigi Kisújszállás és Vidéke a proletárhatalom idején az említett két tanár szerkesztésében, Kisújszállási Vörös Újság címmel jelent meg, mint a Magyarországi Szocialista Párt helyi szervezetének hivatalos lapja. A Kisújszállás és Vidéke március 30-i száma közölte az olvasókkal a változást: „Felhívjuk a közönség figyelmét arra, hogy kísérje állandóan figyelemmel a közzétett rendeleteket és határozatokat. A Követtanács a sajtó irányításával és ellenőrzésével Staudner Gyula és Szunyogh Farkas elvtársakat bízta meg”. A lap négy megjelent száma ma értékes forrása Kisújszállás akkori történetének.

A Forradalmi Kormányzótanács március 22-i ülésén határozatok születtek a proletárdiktatúra védelmére szolgáló Vörös Őrség és Vörös Hadsereg létrehozásáról. Az erről szóló rendeletek március 25., illetve 26-án jelentek meg. Kisújszálláson a Vörös Őrség szervezése már ezelőtt megindult, éppen Fejér József kezdeményezésére, a volt oroszországi hadifoglyok irányításával. Erről Borók Albert veterán visszaemlékezése is tájékoztat, amelyből megtudjuk, hogy őt és három társát Fejér József még március 22-én hajnalban Tarbócs utcai lakására hívatta, elmondta nekik, hogy értesült a Tanácsköztársaság kikiáltásáról, és a születő néphatalom védelmére fegyveres őrség szervezésére hívta fel őket.

A proletárhatalom fennállása időszakának egyik igen jelentős politikai eseménye az április első napjaiban lezajlott tanácsválasztás. Ekkor szavaztak először hazánkban a korábbi választásokból kirekesztett nincstelenek. A Forradalmi Kormányzótanácsnak a helyi Vörös Újság április 6-i számában is megjelent rendelete értelmében a városi tanács választása április 6-án és 7-én zajlott le. A Forradalmi Követtanács megbízatása lejárván, feloszlott. A helyzet továbbviteléhez szükséges utolsó intézkedése az volt, hogy a maga kebeléből tisztagú jelölt bizottságot küldött ki, hogy az előírás rendelte 28 követtanácsai hivatalos jelölt személyében megállapodjék. E jelölés alapján ment végbe folyó hó 6-án és 7-én az egész proletáriátus élénk érdeklődése mellett — 1876 szavazat! — a választás, mely a hivatalos jelölteket óriási többségben, majdnem egyhangúlag elfogadta.” Az eredeti szavazólap mutatja, hogy a Földművestanácsnak 16, a Munkástanácsnak 8 jelölt tagja volt (ezek közt találjuk Borzsák József és Fejér József gimnáziumi tanárok nevét), a Katonatanácsnak pedig 4 jelöltje. A választáson Fejér József 1864, dr. Borzsák József 1857 szavazatot kapott, ami bizonyítja, hogy valóban a legszegényebb néptömegek bizalmát élvezték (Kisújszálláson ui. csak a négy holdnál kisebb földdel rendelkezők kaptak akkor választójogot!)

A Követtanács szűkebb intézőbizottsága, az új direktórium elnöke ismét Fejér József lett, tagjai közé választották Borzsák Józsefet is. Jóhiszeműségüket mutatja a következő nyilatkozat: „A lakosság tájékoztatására megjegyezzük, hogy az egyes ügyköröket vezető tisztviselők — mindenütt a proletárérdekek leghigorúbban kötelező szemmel tartásával — önállóan végzik felelős munkájukat s mellettük, illetve felettük a direktórium csupán általános irányító és ellenőrző feladatot teljesít.”

Hamarosan sor került a járási és a megyei tanács megválasztására is. Az előbbin egy, az utóbbin három küldött képviselte a várost, köztük Fejér József is, aki élénken részt vett a megyei tanácsi lista összeállításával kapcsolatos vitában.

A kormányzótanács rendelete értelmében, a proletárérdekek védelme céljából Kisújszálláson is megalakították a Forradalmi Törvényszéket, melynek jegyzőkönyvvezetője Staudner Gyula lett.

A Kisújszállási Vörös Újságból és egyéb korabeli dokumentumokból értesülünk arról, milyen gazdasági és szociális intézkedéseket hozott, illetve igyekezett végrehajtani a direktórium. A gimnázium tanárainak mint a városi direktórium stb. tagjainak természetesen ezeken a területeken is jelentős, de személy szerint nehezebben kimutatható szerepük volt, az intézkedések pedig megegyeznek az országosokkal, figyelembe véve a helyi sajátosságokat, pl. a nagyobb földbirtokok hiányát. Annál sajátosabb az a sok erőfeszítés, amely a kulturális élet, különösen a közoktatás és népnevelés területén történt a proletárdiktatúra időszakában Kisújszálláson. A rendőrkapitányi jelentés is kiemeli, hogy már a Követtanács március 24-i ülésén „megjelent a helyi tanító munkások teljes testülete, akiknek nevében Csatáry Endre főgimnáziumi igazgató bejelentette a Követtanácshoz való csatlakozást, s felajánlotta a tanári és tanító testület szolgálatait az új rend megalapításában és megszilárdításában. Megfogadta a testület azt is, hogy szakítva a múlttal legfőbb kötelességének ismeri a jövőre nézve azt, hogy az ifjúságot annak a szociális államnak nevelje, melynek alapja, talpköve a munka . . .” „Az elnök szíve egész melegével üdvözölte az elvtársakat, mert a tanító testület az első, mely a proletáriátus nagy hivatását felismerte.” Megállapítjuk tehát, hogy nem véletlenszerűen „került bele” az 1918/19-es eseményekbe a gimnázium néhány tanára, hanem ahogyan Liptai Ervin is mondja: „A tanítók, akik legközvetlenebbül átérték a városi és falusi szegénynép kegyetlen sorsát, a Tanácsköztársaság tevékeny harcosaivá váltak”.

A Forradalmi Kormányzótanács rendelete szerint országszerte, így Szolnok megyében és Kisújszálláson is megtörtént az állam és az egyház szétválasztása, a vallástanítás megszüntetése. Bár a vallástanítást a templomban engedélyezték, a gimnázium akkori hittanára évtizedek múlva sem tudta megbocsátani, hogy őt az iskolából kiutasították, s ezt kommunista kartársai önkényeskedésének tekintette.

A Közoktatásügyi Népbiztosság a megye, így Kisújszállás pedagógusainak küldötteit is értekezletre hívta, a rendőrkapitányi jelentés szavaival „nagygyűlésre csődíti be” Szolnokra (1919. március 28-án), ahol „a jövődő munkaiskolájának képét ismertették kollégáikkal, s ez iskola megszervezése érdekében szükséges teendőikre oktatták ki az összesereglett tanítóságot és tanárokat. (Ezek is mind tanító mesterekké vedlettek)”.

A Nagykunság című megyei újság 1919. április 2-i száma tudósít arról, hogy az értekezleten az iskolák helyzetét és feladatait, valamint az iskolareform egyes konkrét részleteit tárgyalták meg a résztvevők. A gyűlésen a kisújszállási tanítótestület is képviseltette magát Szunyoghy Farkas és Staudner Gyula gimnáziumi tanárok vezetésével. Nyilvánvalóan tőlük származik a Kisújszállási Vörös Újság 1919. április 6-i számában megjelent rövid, de a szocialista iskolával kapcsolatosan rendkívül figyelemre méltó fejtegetést tartalmazó cikk. Címe: „A Tanácsköztársaság iskolája”, szövege így hangzik: „A Tanácsköztársaság nemcsak köztulajdonba vette, hanem meg is reformálja, valóban szociális intézményekké változtatja át az iskolákat. A régi iskola és a mindennapi élet között nem volt összefüggés. Az új iskola szerves kapcsolatban fog állni a családdal, s az életre fog nevelni. Értéktelen ismeretekkel nem fogja teletömni a gyermekeket, hanem gondosan előkészíti a jövődő hivatására. A tanító, ki a Tanácsköztársaságban nem fog anyagi gondokkal küzdeni, s valóban hivatásának élhet, nemcsak a tanórák

alatt, hanem a magánéletben is megfigyeli, óvja, gyámolítja a gyermeket, s így a tanító és gyermek között ki fog fejlődni az a bizalom, mely a letűnt rendszer alatt ki sem fejlődhetett, s mely nélkül az iskola működése nem is lehet sikeres. Az új iskolában a gyermek nem lesz rabszolga. Nem a vessző, hanem a szeretet lesz a fegyelem eszköze. Nemcsak a kiváltságosak részére biztosítja, hanem közkinccsé fogja tenni a tudományt, művészetet s gondozni fogja a lélek mellett a testet is.”

A Kisújszállási Vörös Újság 1919. április 20-i számában Csatáry Margit tanítónő (Csatáry Endre gimnáziumi igazgató érettségizett leánya) tollából olvasható alapos, érdekes fejtegetés „Az iskola, mint a társadalmi válaszfalak ledöntője” címmel. Hatásos bevezető mondata: „Az emberiség leghatalmasabb forradalmának ciklonja száguld most rohanva, ellenállhatatlanul végig a világon”. Ezzel együtt jár a régi kultúra összeomlása, „hogy helyet adjon egy természetesebbnek, igazságosabbnak, életrevalóbbnak: a proletárkultúrának”.

A jövő iskolájának egyik legfőbb feladata „kiirtani a gyermekből az esetleg már eddig beoltott hamis, ferde társadalmi felfogást, s helyébe gyökereztetni kiirthatatlanul a teljes emberi egyenlőség s az egyedül a munka általi boldogulás tiszta, magától értetődő, ellentmondást nem tűrő elvét”. Másik feladat: „kivétel nélkül minden gyermeknek megadni az egyforma általános műveltséget”, „mert nem elég csak gazdaságilag tenni egyenlővé az embereket”. Ma még „a szellemi munkás és a kézmunkás nem érezheti otthonosan magát egymás társaságában”, s ez „egyedül a régi hibás, szándékosan tudatlanságban hagyó rendszer” vétke. A jövőben a legegyszerűbb ember gyermekét is úgy kell nevelni, hogy tudja élvezni „a kiváló írók remekeit, a nagy zeneköltők, híres festők, szobrászok remekműveit”. Ezt a feladatot talán csak 2—3 nemzedék munkája oldhatja meg: a jövő igazságos társadalmában nem lehet semmilyen válaszfal” amely a természet által egyenlőknek teremtett embereket természetellenesen elkülönítené egymástól”. Nem nehéz ezekben a gondolatokban felismerni a radikális polgári eszmények hatását (Rousseau demokratikus eszméi, Petőfi: A XIX. század költői, Ady: Csák Máté földjén), — de éppen mint Ady, azt is világosan látja a cikk írója, hogy mindezek megvalósítása csakis a forradalmi proletariátus által teremtett új, szocialista rendtől várható.

Az ifjúság szocialista szellemű nevelését és szocialista tömegszervezetben való egyesítését célozta a Kommunista Ifjómunkások Magyarországi Szövetsége helyi szervezetének létrehozása is. Ezt már 1919 januárjától kezdve a forradalmi értelmiségnek nemcsak a diákság, hanem a dolgozó fiatalok (különösképpen az ún. „tanoncok”) körében végzett felvilágosító munkája készítette elő. Maga a szervezet 1919. április 9-én alakult meg. A Kisújszállási Vörös Újság és a rendőrkapitányi jelentés is az Ifjómunkások Országos Szövetsége helyi csoportjaként emlegeti; leírják, hogy az alakuló gyűlésen Ember György VIII. osztályos gimnáziumi tanuló ismertette a munkásmozgalom és az ifjúsági mozgalom történetét és célját. Fejér József tanár, a helybeli direktórium elnöke szép, lelkesítő beszédében az ifjómunkásoknak a kommunista társadalomban való jogairól és kötelességeiről szólt. Beszédet mondott továbbá Vörös Márton, a helyi szocialista pártszervezet titkára is. Ezután került sor a vezetőségválasztásra: 6 tagú vezetőséget és 19 bizalmit választottak. Ezek között zömmel ipari tanulókat és gimnáziumi tanulókat találunk (többek között Ember György titkár, Csatári Endre pénztáros).

A Magyarországi Szocialista Párt kisújszállási szervezete a város felnőtt lakosságának felvilágosítására, nevelésére is nagy gondot fordított. Propaganda-

ola, mint a társadalmi választófalak ledöntője.

emberiség leghatalmasabb források ciklenja száguld most rohánva, talanul végig a világon. Az évezredek kapitalisztikus alapokra épített kulcselve-ropogva omlik össze, hogy edjon egy természetesebbnek, igaznak, életrevalóbbnak: a proletárlak. Hogy ez a kultúra virágozó, erő erejű legyen, ennek szolgálatára elni a jövő nemzedéket: a mai gyermek hogyan nevelhetjük a proletárkultúrára a gyermeket? Egyszerű a feladat: a jövő magát proletárnak neveljük. Tehát a jövő iskolájának egyik legfontosabb feladata: a gyermekekből az esetleg már eddig hamis, ferde társadalmi felfogást, a gyökereztetni kiirthatatlanul a teljes egyenlőség s az egyedül a munkai boldogulás tiszta, magától értetődő gondolatát nem tűrő elvet.

Az iskola e legfontosabb, életbevágó mellé sorozhatjuk, mint rögtön következő azt a feladatot, hogy a választó falakat ledöntse Mert az iskola közreműködése nélkül meg

nem történhetik teljesen. Ha a munka utáni jövedelmek elosztása tökéletes lesz is, ha megszűnnek is az igazságtalan és hallatlan egyenlőtlenlégek e tekintetben: még sem lesz teljes az emberi egyenlőség, nem lehet tökéletes az általános emberi testvériesülés, a társadalmi egybeforradás mindaddig, amíg a mult társadalmi rend minden eddigi rétege teljesen egyenlő „Általános“ műveltségi fokon nem fog állani. Épen ezért az iskola az iskola másik, nem kicsinylendő, a proletár társadalom megerősödését, megszilárdítását szolgáló feladata: kivétel nélkül minden gyermeknek megadni az egyforma általános műveltséget.

Ha vizsgáljuk e tekintetben a most létű társadalmi viszonyokat, kézzel fogható bizonyítékokat nyerünk ez állítás igazsága mellett. Az eddigi társadalom több osztályra tagozódott, melyek társadalmilag alig érintkeztek egymással. Mik voltak az elkülönítések az okai? Születés, vagyon és műveltség. Nem szolok a legfelső rendről, a „főurak“ pénzbarók gögös, elbizakodott, mindenkit lenéző, megvető osztályáról. Ezek örült, megcsökényösödött előítélettel születésük „előkelőség“ és roppant vagyonuk miatt tartottak magukat különbeknek min-

denkinél s zárkóztak el mindenkitől fel foglalkozni nem érdemes.

Az u. n. középosztályba tartoznak a középbirtokosok (a dzsentri) és az értelmesség, a hivatalnokok, tisztviselők. Bár a dzsentri és az értelmesség egyen és születés tekintetében elég különbség van és épen emiatt nem lehet ezekre bízni a dzsentri a latinere jelen összeforrt, mégis összehozta egyforma műveltség. Tagjai elég jó magukat egymás körében. Ugyanazok levegőjük, ugyanazok lelki szükség-

A harmadik rend, amelybe a munkások többség tartozott, de amely leglenézettebb, a legeltaposottabb, a legelvetett, megbecsülésre legméltóbb volt a proletárok rendje, akik pusztán a munkájuk után éltek. Ezek vagyon és tekintetében egy fokon állottak a munkások és tisztviselő osztállyal (hiszen a munkások is tisztviselő tagjai révén), abban is egyformák voltak, a munkájuk után éltek a szűkösségen, de roppant választófal volt a műveltségük közötti nagy különbség. Különböző igények, a teljesen más gondolat — és érzelvilág.

osztályt állított fel, amely a párt irodájában (Városháza, I. emelet 2.) működött. A Kisújszállási Vörös Újság április 20-i száma felhívja a dolgozókat: „Ha jó könyvekre van szükségetek, minthogy ilyen könyvekre ma mindenkinek szüksége van, ha önmagatokat művelni akarjátok, forduljatok bizalommal a ... propaganda osztályhoz, ahol a nektek való könyveket, lapokat stb. teljesen ingyen, talanul beszerezhetitek”. A lap azt is közli, hogy „a helybeli tanítótöbbség felvilágosító munkáját a napokban megkezdi”. Ennek a munkának jelentős mozganata volt Csatáry Endre gimnáziumi igazgató előadásorozata. Már a Vörös Újság április 6-i száma megírta, hogy Csatáry Endre a Vigadó termében április 14—15—16-án délután 4 óras kezdettel előadásokat tart. „Tárgya: egy kommunista társadalom bemutatása. Igaz, még olyan kommunista társadalom nem volt, amelyet ma építeni szeretnénk, de az emberi egyenlőtlenlégek, igazságtalanság ezer meleg szívé költöti és tudóst ihletett meg és rajzoltak képet a kommunizmusról, mint az emberi társadalom végső, ideális kialakulásáról”. Ugyanebből a forrásból értesült a közönség arról is, hogy Tábori Kornél újságíró „A bukott rendszer bűnei” címmel tart előadást ugyancsak a moziban; színesen vetített képek és mozgó fényképek illusztrálják az előadást.

Rendkívül figyelemre méltóak a Kisújszállási Vörös Újságnak azok a cikkei, amelyek közvetlenül az új rend világnézeti-erkölcsi alapjainak erősítését szolgálják, és amelyek túlnyomórészt a lapot szerkesztő gimnáziumi tanárok tollából származnak. Ilyen pl. a „Munkakényszer, munkajog” című cikk, amely abból kiindulva, hogy „A proletárállam alapja a munka”, magyarázza, hogy „nemcsak

általános munkakényszer van, hanem munkára is kötelessége mindenkinek alkalmat nyújtani, munkától elzárni senkit sem szabad". (Ennek alapján kötelezték a gazdákat, hogy a nincsteleneket megsabott bérért alkalmazzák.) Az „Új világ” című írás tömören, pontosan fogalmazza meg a történelmi változás lényegét: „A hatalom a népek millióinak kezében van. A kizsákmányolók kora letűnt... A szemünk előtt tűneményes gyorsasággal lepergő, világot megrázó, vér nélküli átalakulás a múlt legrajongóbb hívét is meggyőzheti arról, hogy a régi hatalmat, jogot kisajátító világ összeomlott, s romjain egy szebb, jobb, boldogabb, az anyagi és szellemi javakat a dolgozók milliói részére egyformán biztosító új világ épül. És ennek a... világnak a felépítéséhez, biztosításához a proletárdiktatúra minden eszközt megszerzett. Rendelkezésre áll minden gazdasági erő, s övé a fegyveres hatalom is!... Kérlelhetetlenül elsöpör mindenkit, aki ez új világ felépítését gátolja, ami építő munkájában akadályozza... Át kell alakulni a lekeknek, a társadalmi intézményeknek. A régi vezetők, ha még most is visszatekintgetnek a múltba, álljanak félre, az eddigi társadalmi intézmények... szűnjenek meg vagy alakuljanak át, hogy... minél előbb felépülhessen a szellemi és anyagi javakat közkinccsé tevő új világ.”

A lapban „Vörös fénynél!” címmel megjelent sorozat is Szunyoghy Farkastól származik. Első része (április 6.) a kommunista rend alaptörvényét fejtegeti: aki nem dolgozik, ne is egyék! Hasonló témájú a második is (április 13.) „A kommunizmus... olyan társadalmi és állami berendezkedés, ahol a munka minden. Munka az erkölcs, munka a vallás, munka a tisztesség, munka a becsület. De ez a munka másmilyen az eddigi munkánál. Más az egész karaktere... és sok salak is lekopik róla: lekopik a profit. Nem lesz reá szükség.” A sorozat harmadik része (április 20.) arra figyelmezteti a szocialista párt irodáját, nézzék meg figyelmesen a jelentkezőket és csínján bánjanak a „frissen mázolt” vagyis köpönyegforgató alakokkal; majd azokat leplezi le, akik az új rendtől „azzal riogatják el a kevésbé olvasott és tapasztalt közönséget, hogy a kommunisták mindent elvesznek, még az Istent is elveszik az egyes embertől.”

Az arra hivatottak a tanácsrendszer rövid időszakában még a tömegsport fejlesztésére is gondoltak. E célból már április 4-én megalakították a Kisújszállási Szakszervezetek Testező Egyesületét, amelynek célja „a testi erő és ügyesség fejlesztése, alkalomnyújtás a tagoknak arra, hogy magukat hivatalos teendők, munkáik elvégzése után a sport különféle nemeiben gyakorolhassák.” Az egyesület elnöke: Oláh Károly tanár. Április közepén megalakult a „Kisújszállási Vörös Dalárda” is. A Vörös Újság április 20-i számában olvasható a felhívás az összes szakszervezet tagjaihoz, hogy lépjenek be a dalárdába, mely a gimnázium zenetermében tartja próbáit, s május 1-ig alkalmi jellegű, később állandóra szervezik át. Aláírás: „A szocialista párt megbízásából: Szűcs Gergely” tanár. A pártszervezet és a város népe tehát május 1. megünneplésére készült.

A Kisújszállási Vörös Újság április 27-i, utolsó száma a tervezett nagyszabású ünnepség programját is ismerteti. Eszerint április 30-án este az Uránia Színház (mozi) helyiségében Földes Imre Hivatalnok urak című színművét adták volna elő a helybeli műkedvelők, majd május 1. reggelén zenés ébresztő után gyülekezett volna a lakosság a városháza előtt. Felvonulás, utána népgyűlés, délután a vásártéren változatos programmal népnünnepély, este ismét a színdarab díszelőadása következett volna. A pártiroda terjesztette a május 1-re kiadott plakátokat is, hogy a középületek és lakások ablakait ezekkel díszíthessék fel.

Május elseje megünneplésére azonban már nem kerülhetett sor a városban. Április második felében a Tiszántúlon egyre nehezebbé vált a katonai helyzet,

és 1919. április 29-én Kisújszállásra bevonultak az intervenció román csapatok. A román megszállás tíz hónapig (1920. február végéig) tartott, s már az első napokban megkezdődött a régi rend visszaállítása. „A román parancsnokság a Követtanács és a direktórium működését beszüntette. A Népbiztoság rendeleteit hatálytalanította. Az ipar, kereskedelem, iskoláztatás régi rendjét visszaállította” — olvashatjuk a Kisújszállás és Vidéke 1919. május 25-i számában. A lakosság helyzetét, a rossz közlélemezési viszonyokat súlyosbították a románok rekvirálásai és zaklatásai. A román katonai egységeket az iskolákban, főleg a központi fiúiskola és a gimnázium épületében szállásolták el, ezért a gimnáziumi tanítás április 26-tól egy hónapig szünetelt, később a polgári leányiskolában indult meg.

A proletárdiktatúra híveit reménykedéssel töltötték el a Vörös Hadsereg július 20-án meginduló tiszai ellentámadásának hírei. Valóban: e hadművelet során 1919. július 23-án egy napra Kisújszállás a Vörös Hadsereg birtokába került. A városba bevonuló egységeket dr. Borzsák József üdvözölte, „dobszóval hirdette ki a lakosságnak, hogy megjöttek véreink, kiket szívszakadva várt vissza városunk lakosságának zöme” — írja visszaemlékezésében Szűcs Elek. Július 24-én este nagygyűlésre került sor, amelyen Vágó Béla népbiztoson kívül — a Vígadó erkélyéről — Fejér József is lelkesítő beszédet mondott, a Vörös Hadsereghez való csatlakozásra szólította fel a lakosságot; mint tudjuk, nem eredménytelenül. Mégis, az 1919. július 24-én kibontakozó román támadás következtében, amelyet árulás is segített, a Vörös Hadsereg általános visszavonulásra kényszerült; augusztus 1-én bekövetkezett az első magyar tanács hatalom bukása. A proletárdiktatúra szervezőinek, vezetőinek üldözése, az ellenforradalmi megtorlás már a város első román megszállása után megkezdődött. Ennek jele, hogy a gimnáziumot irányító egyházi igazgatótanács egyik júniusi ülése elfogadta Csatáry Endre gimnáziumi igazgató lemondását. A városból eltávozott Fejér József és Staudner Gyula, de az itthon maradt dr. Borzsák József sem taníthatott. Július 25-e után teljes erővel megkezdődött az ellenforradalmi terror. A proletárdiktatúra el nem menekült képviselőit internáló táborokba hurcolták; Mezőtúrra, Nyíregyházára, sőt Budapestre vittek Kisújszállásról 55 személyt. Az internáltak között volt dr. Borzsák József, akiről a rendőrkapitányi jelentés megállapítja: „Bizonyára Fejér József volt a mefisztója, kiről mindig mentegetőleg nyilatkozott, bár sejteni engedti, hogy nagyon imponált előtte annak szívóssága és erélye.”

Borzák József először Mezőtúrra került, de innen „a gazdák adta jegyzőkönyv és a polgármester és rendőrkapitány, később a városi tanács készítette szükségűszavú, de minden betűjében igaz bizonyítványa alapján kiszabadul. Az emberek rosszindulata ismét fölkelti Löffler (román) hadnagy figyelmét, s bejuttatja a fogságba, hosszabb ideig itt dolgoztatják a sok vidéki kommunista közt utca-sepressel s nyesegetéssel. Talán testi bántalmazásban is volt, vagy lehetett része. Majd végre cirka egy havi itteni őrzés után elküldik és internálják Nyíregyházára, ahonnan nagy betegen bocsájtatott el 1920. február 1. körül... Egyházi funkcionáriusok bizonyítványt is adnak ki a román parancsnoknak, melyben különösképp azzal vádolják többek közt, hogy a főgimnáziumi alapvagyonnak (értékpapírok, kötvények, adásvételek stb.) a proletárdiktatúra hatalma alá való juttatásában közreműködött.” A jelentés e részletéből érdekes dolgok derülnek ki: először is az, hogy a város urai főleg az igazi, vezető, másokat is meggyőző kommunisták (pl. Fejér József) megbüntetését kívánják, dr. Borzsák esetében maguk is elismerik, hogy őket a proletárdiktatúra alatt nemigen érte bántódás, ezt készek írásban is bizonyítani — másrészt viszont az igazgatótanács (főleg

egyházi emberek és más vezető értelmiségiek) nem hajlandó az egyházat ért sérelmet megbocsátani, s a volt munkatárssal szemben a legelemibb emberség megkívánta magatartást is mellőzi, politikai gyűlölettel elvakítva. A kisújszállási pártbizottság birtokában van Borzsák Józsefnek egy levele, az ellenforradalom embertelenségének és egy jobb sorsra érdemes életpálya összetörésének megrázó dokumentuma. A ma már elsárgult, ceruzával, füzetlapra írt levél keltezése: Nyíregyháza, fogolytábor 1919. október 19. Többek között ezt írja: „... bekerültem újra a legméltatlanabb, előbbi fogságomnál összehasonlíthatatlanul terhesebb, veszedelmesebb s egyenesen katasztrófálisnak mondható állapotba. A sok nélkülözés, hitvány táplálkozás, fűtetlen cúgos deszkabarak, előbb Debrecenben 6 nap egy penészes pincében, pusztá téglán, teljesen előrölte amúgy is hitvány egészségemet, mindenkor kevés testi erőmet. Nem okolok, nem vádolok senkit, tudom, hogy nem egyesek bűne, hanem világkatasztrófa súlya az, ami reám is nehezedik...

Mélyen Tisztelt Előljáróság! Kisújszállás minden számottevő polgára ismeri előéletemet, törekvéseimet, s jól tudja, hogy szereplésemhez nem fért egy hajszálny, aminek a béke, tisztesség és becsület ne lett volna az indítéka... Pártoló irat nem szólt mellettem, ellenben becsatoltatott az Egyház részéről — mint Nagy István ntiszteletű úrtól hallottam, kiforszírozottan, akaratuk ellenére — a gymnasium értékeiről szóló bizonylat, mely mintegy vádiratként szerepel ellenem, noha az értékek Pesten megvannak”. „Jól tudom, hogy én Kisújszálláson többé meg nem állhatok... El kell hagynom a helyet, ahova életem, kezdő pályám legboldogabb korszaka köt, sokak — a nem tisztán látók ítélete szerint — megbélyegzett emberként. De mindezek olyan dolgok, amelyek már a jövőre vonatkoznak... Teljesen összeroncsolt egészségi állapotomat tekintve szinte a jó Istentől sem merek többet kérni, mint hogy családi dolgaimat annyira amennyire elintézve szegény szeretett boldogtalan kis családom körében halhaszak meg.” Mint láttuk, ebből az internáló táborból dr. Borzsák csak 1920. februárjában került haza, de ezzel kálváriája korántsem ért véget. Vele egyidőben Szunyoghy Farkas is le volt tartóztatva, Fejér József és Staudner Gyula pedig ismeretlen helyen tartózkodtak; az igazgatótanács felhívja a tanári kart helyettesítésükre, fizetésüket pedig visszatartja.

Az ellenforradalmi megtorlás újabb, még erősebb hulláma a románok kivonulása után, a „nemzeti hadsereg” védelme alatt következett be. Újabb letartóztatások történtek, s a letartóztatottakat a hivatalos bírósági eljárás megkezdéséig Kisújszálláson, a Járásbíróság fogházában őrizték, súlyosan bántalmazták. Pl. 1920 nyarán a hirhedt Héjjas-különítmény egyik osztaga érkezett a városba; a foglyokat részben Kisújszálláson, részben Fegyvernekre hurcolva kínozták meg. Dr. Borzsák József későbbi visszaemlékezése így állítja ellentétbe az ellenforradalom embertelenségét a proletárhatalom mély humanitásával: „Nem volt az emberi elaljasodásnak olyan formája, a szadista kegyetlenkedésnek olyan raffinált felfokozása, amit magához méltatlannak tartott volna. Mi a... városvezetésünk alatt... soha a humánumtól el nem tértünk és a feddhetetlenséget és legszigorúbb önkritikát elsősorban mindig magunkkal szemben tartottuk kötelezőnek.”

Ekkor készült a Szolnoki Királyi Törvényszék számára a rendőrkapitány, dr. Fekete Lajos részletes jelentése is, amely a kisújszállási proletárhatalom vezetőit kemény hangon jellemzi és megrója. Fejér Józsefről pl. így szól: „a párt, majd a szovjet és a direktórium elnöke volt... erős osztályérdeket és uralmat képviselt: mindig a proletár érdekek kielégítését nézte”. A Királyi Törvényszék

által kiadott (ma is meglévő) vádindítványon neve együtt szerepel 9 kisújszállási proletár nevével. Eredeti elbocsátó levelük tanúsítja, hogy a szolnoki börtönből 1922. január 22-én, közkegyelem folytán szabadultak ki.

A kisújszállási proletárdiktatúra idején vezető szerepet vállalt négy gimnáziumi tanár a börtönbüntetésen, illetve az internáláson kívül állásával fizetett politikai meggyőződéséért. Dr. Borzsák József kétszeri internálása után Monoron, szülőhelyén tartózkodott, s az egyháztanács utasítására az 1921/22-es tanévre szabadságot kért. Ezt meg is kapta, de azt is közölték vele, hogy tanári működését lehetetlennek tartják, ezért mondjon le, vagy kérje nyugdíjaztatását. Ő erre nem volt hajlandó. Az egyházmegyei bíróság, megvizsgálva ügyét, első, második, sőt harmadfokú ítéletében is meghagyta őt tanári állásában. Erre a tanári kar 1921. április 14-i beadványában „a testületből kiközösíti, a tanári kar belső békessége érdekében még a tanári szobában sem tűrheti meg.” Indoklás: „a proletárdiktatúra alatt tanúsított és a tanári tekintélyt úgy a szülők, mint a tanulók előtt lealacsonyító viselkedése . . . mikor is a város legaljasabb söpredékével barátkozott és egy követ fújt”. Dr. Borzsák József 1921. május 13-án Monoron írt válaszában fájdalmasan, de önérzetesen utasítja vissza a rosszindulatú beavatkozást: „Vegye tudomásul a t.kar, hogy nem ismerem el illetékességét ahhoz, hogy felettem erkölcsbírói tiszteletet gyakoroljon . . . Ami egyes styláris kifejezéseiket illeti holmi barátkozásokról és kőfúvásokról . . . tiltakozom az általánosítás ellen az akkor velem együtt szerepelt — ma is állítom: legnagyobbbrészt derék és becsületes emberek — reputációja érdekében.” Egyikükről ezt írja: „a vele való párhetes valóban baráti kapcsolatra büszkébben s önérzetesebben tekintek vissza, mint nagyon sok régebbi összeköttetésre.”

Borzsák József ezután végleg Monoron maradt, ahol a cipésmesterséget kitanulva tengette életét, 1967-ben halt meg. Szunyogh Farkast 1921. június 9-én Budapesten a harmadfokú egyházi bíróság megfosztotta állásától, nyugdíjigényét is elutasította. A tanári testület ő ellene is beadványt készített, amely a közoktatásügyi népbiztosságot és a gimnáziumból a vallásstanárok kitiltását, kommunista voltát hozza fel bűnéül. Staudner Gyulát Erdélybe való hazatérése után a hevesnagykunsági református egyházmegyei bíróság fosztotta meg véglegesen tanári hivatásától.

Fejér József a börtönből való kiszabadulása után Jászberényben egy kertészetben, majd Miskolcon ecetgyárban dolgozott kishivatalnokként, de az elviselt testi-lelki szenvedéseket nem tudta kiheverni. 1938-ban írta barátjának, Borzsák Józsefnek egyik levelében: „Egy orvosom mondotta, mikor egy másikkal konzultált felettem, kezelt szív, igaz, de nem lehet panasz erre a szívre, tudott érezni, dobogni úgy, ahogy kellett. Ez a szív jó? Lehet, feleltem, de beteg és fáj. Most annyi idő múltával is mondhatnám, nem gyógyul meg soha. Sem így, sem úgy, sem fizikailag, sem politikailag. Sőt ha romantizálunk, talán a másvilágon is fájni fog örökké.” Fejér József még abban az évben — 1938-ban — meghalt. Igazi forradalmi vezető volt; Borók Albert, 1919-es forradalmár így emlékezik rá: „Mi bízunk Fejér tanárban, követtük, nagyon szerettük. Bele tudott volna bennünket vezetni akármilyen tűzbe is. Nyílt, őszinte és határozott intézkedései voltak, ezzel lettünk vele egyikek.”

KISS KÁLMÁNNÉ

Szélpál Árpád és a Ma

1918. novemberében világszemléleti különszáma jelent meg a Ma-nak, s benne egy gyújtó erejű költemény, lelkes fiatalember indulatkitörése, egy törökszentmiklósi szabómester korán a fővárosba került fiának verse; (első, bátor hangú írásait a Törökszentmiklós és Vidéke közölte) *Emberek*, amelyben a maga is még forrásban levő fiatal expresszionista formanyelven szólal meg, hogy lelkesülten szólítsa forradalmi cselekvésre a társadalom elnyomottait.

„A meggyulladt mezők
csak a csodálat tarka rongyait
bizsergetik rátok ...
... Halál!
Parlament!
Kaszárnyák!
... Emberek!!!
A mezők teljébe hullott a Nap.”

A verset Kassák — akihez íróját, Szélpál Árpádot szoros szálak fűzik, az új iránti vonzalom, a felfokozott szellemi és politikai érdeklődés vitte el a művészeti avantgard vezéralakjához — az új költészet maradandó értékének ítélete. Az ezt követő hónapokban, egészen a Tanácsköztársaság bukásáig még további két költeménye látott napvilágot, de nem érdektelenek Szélpál Árpád e korszakból származó elméleti írásai, vitacikkei sem, hisz bennük nemcsak a Kassákhoz „hű”, de mégiscsak a maga útját kereső-egyengető fiatalember eszmélkedésének folyamata tárulkozik ki, egyben kirajzolódnak a kérdéses történelmi időszak felgyorsult társadalmi mozgásaival együttjáró ideológiai küzdelem jellegzetes vonásai is.

Kassák a Ma novemberi különszámában programadó szándékkal fogalmazza meg a két forradalom között vallott nézeteit, politikai állásfoglalását. „Tovább a magunk útján” című cikkében — sajátos felfogással — az őszirózsás forradalom nyomán megvalósult polgári demokráciát úgy értékeli, mint a forradalom elvetését. Látta, hogy nálunk — akárcsak Oroszországban — a forradalom vezető ereje a munkásosztály, a bekövetkező változásnak tehát — az orosz példa nyomán — a polgári kereteken túl kellett volna mutatnia, a szocializmus irányába. Ez azonban — legalábbis egyelőre — nem így történt. „Nálunk a forradalom meghalt, még mielőtt teremtő erővé teljedhetett, mert a proletáriátus, mint az egyetlen forradalmi elem előkészített akarata nélkül nem volt meg a gyökeret fogó talaja.” Ezért elsősorban a szociáldemokrata párt opportunista, kompromisszumokra hajló politikáját teszi felelőssé, és határozott, osztályharcos politikát követel. Ennek támogatására meghirdeti az osztályharc alapján álló művészetet, és állást foglal az öncélú formalizmus ellen.

A Ma-nak ugyanebben a különszámában jelent meg Szélpál Árpádnak is egy elméleti írása „Művészet és kommunizmus” címmel. A cikk orientáló jelentőségű, jól tükrözi a Ma munkatársai többségének ekkori világnézeti álláspontját és művészetpolitikai elveit — pozitívumaival és negatívumaival együtt. Mindeztől elutasítja a polgári művészetet, amelyet a kapitalista társadalom „másodrendű szórakoztató árucikké aljasított, megállapítja, hogy „a kapitalista rend

megakadályozta a szabad művészet kifejlődését.” Szembeszáll azokkal a vélekedésekkel, melyek szerint a kommunizmusban nem lesz művészet, vagy másodlagos szerepet fog betölteni a tudományok és a filozófia mögött. Konceptiójának lényege, hogy éppen a művészet hivatott a kommunista társadalom emberének kiteljesítésére. „A kommunizmus felszabadítja az embert a robotból. Napi 3—4 órai munka mellett a kommunizmusban élő ember a művészetet nem mint pihe- nést és szórakozást keresi, hanem mint aktivitásra ösztönző kiélési formát... A művészet... az individuum kozmoszba helyezőjévé válik... A kommunista rend minden egyede által hozzáférhetővé és befogadhatóvá lesz... A kommunizmus embere nem a robotba tört proletár, hanem az önmagát megvalósító individuum. Életformája nem a munka, hanem a művészet...”

A cikkből mindenekelőtt az tűnik ki világosan, hogy Szélpál nem a polgári forradalom, hanem az eljövendő szocialista forradalom eszmei platformján áll. Az idézett részletek — bár kifejtetlenül, publicisztikus megfogalmazásban — nagyrészt helyes gondolatokat tartalmaznak. Vitatható azonban a polgári művészet differenciálatlan, sommás megítélése, a haladó művészet fogalmának leszűkítése a Ma által képviselt irányra, és benne rejlenek már a cikkben azok az elvi tévedések is, amelyek később a Ma és a kommunista párt viszonyának megromlásához vezettek.

Szélpál a kommunizmust úgy definiálja, mint pusztán gazdasági rendszert: „A kommunizmus Marx meghatározásában az a *gazdasági állapot*, melyben mindenki tehetségéhez képest és szükséglete szerint részesedik.” Ez nyilvánvaló leszűkítése a kommunizmus fogalmának, és közvetlenül Kassák, közvetve pedig Szabó Ervin nézeteinek hatását mutatja. Marx szerint a kommunista társadalom olyan totalitás, amely termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján — távlatai-

SZÉLPÁL ÁRPÁD TÜNTETÉS

MA KIADÁSA

ban gyökeresen megváltoztatja az emberek egymáshoz és a természethez való viszonyát is: „A kommunizmus valóságos feloldása ember és természet, ember és ember ellentmondásának, valóságos feloldása lét és lényeg, eltárgyasodás és önmegvalósítás, szabadság és szükségszerűség, egyén és nem (genus) ellentmondásának...” (Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.)

Másik eszmei Achilles-sarka a cikknek: utópizmusa, túlságosan elvont távolba tekintése. Az az állapot, amelyről Szélpál ír (amelyben a művészet minden ember alapvető szüksége lesz, eszköze a világgal való harmónia megteremtésének, a kozmoszba helyezkedésének), elszakad attól a hétköznapi forradalmi gyakorlattól, amelynek eredményeképpen meg kell valósulnia. Csak a végcélt látja, a hozzá vezető utat nem. A Ma íróinak, művészeinek anarchizmusa lényegében erre a gyökérre vezethető vissza. Nem számolnak a forradalmi gyakorlat konkrét feladataival, átugorják egy hosszú folyamat lépcsőfokait. Ez a felfogás akadályozza meg őket abban is, hogy a pártosság, az irodalom pártirányításának kérdését helyesen értelmezzék. Ebben a cikkben az ún. „pártművészet” elutasításának még csak a csíráját találjuk meg, de következő írásában már nyíltan és határozottan foglal állást ebben a kérdésben, kétségbe vonva az elkötelezett, pártos irodalom művészi értékét:

„A ... forradalmi művészt a soha meg nem elégedés, a folytonos keresés jellemzi, a harc önmagával, problémákkal és a szabályokba konzervált programok ellen. Az igazi művész sohasem fogadott el pártprogramot, de semmiféle világnézetet sem. Ő alkotott magának és az univerzumnak programot, világszemléletet, de mihelyt megalkotta, már meg is tagadta, mert túlhaladta egy még fejlettebbért, hogy következő lépése azt is túllépje... A pártprogramnak vagy világnézetnek jelszavait kipufogató hadonászás lehet versbe írt vezércikk, de nem lesz az individuum beemelése a kozmoszba: testvérré tárulkozásra...” (Szélpál Árpád: Forradalmi művészet — vagy pártművészet — MA.)

E két cikkre Bori Imre is hivatkozik, és úgy értékeli őket, mint a „szinтетikus” irodalom „aktivizmussá” fejlődésének elméleti dokumentumait. A bennük — különösen az utóbbiban — felvetődő elvi kérdésekre — minthogy azok a Tanácsköztársaság idején éleződtek ki — később még visszatérünk.

A történelemből ismert körülmények között 1919. március 21-én hazánkban létrejön az első proletárdiktatúra, kikiáltják a Tanácsköztársaságot.

Irodalmunk egyik legmozgalmasabb, leglelkesítőbb korszaka kezdődik ekkor. Bár igazán nagy alkotások nem születnek a rövid 133 nap alatt, de ma is szívet dobogtató az a jövőbe, emberbe vetett hit, amit e korszak szépirodalma és publicisztikája sugároz. Hamarosan kiépülnek a proletárállam kulturális intézményei, közöttük azok is, amelyek az irodalmi életet és a könyvkiadást hivatottak irányítani. A tíz tagú Írók Direktóriumának Kassák is tagja lett. A Tanácsköztársaság irodalmi életében igen jelentős szerepet játszik a Ma-csoport. Ekkor határozzák el, hogy a fővárosban és vidéken mindenütt, propagandaelőadásokat tartanak, amelyeken az új művészetet és új világszemléletet népszerűsítik. Az első ilyen vállalkozás Újpesten balul ütött ki, de a következő előadás a Megyaszói Színházban már nagy sikert hozott.

A Pesti Hírlap egyik korabeli névtelen cikke lelkes hangon számol be a propagandaelőadásról, amelyen Szélpál Árpád is részt vett. Először Kassák tartott bevezető előadást. „Azután Viktor Lajos Kassák-verseket adott elő sok hévvel, míg Simon Jolán Barta Sándor és Kahána Mózes verseit szavalta. Szélpál Árpád a saját érdekes verseiből olvasott fel... A közönség — nagyrészt lelkes fiatal

ember — sok alkalmat lelt az est során a zajos tapsolásra.” (Pesti Hírlap, 1919. április 19.)

Kassákék hívei főként a fiatalokból: egyetemistákból, középiskolás diákokból, kisebb részben ifjúmunkásokból verbuválódtak. Svéd László a Ma és a KIMSZ kapcsolatát vizsgáló tanulmányában rávilágít, hogy az ifjúkommunisták között milyen jelentős befolyással rendelkeztek a maisták. (Svéd László: Kassák és a Tanácsköztársaság ifjúsági mozgalma — Párttörténeti Közlemények.) Ismeretes az is, hogy *Boldog köszöntés* c. költeményét Kassák az ifjúmunkásoknak írta a következő megjegyzéssel: „A forradalmi ifjú munkások 1919. június 21-én tartott kongresszusának hatása alatt írtam azzal a harsanó örömmel, amit az ellenséges megrugdaltatások után az ő fanatikus hitük zubogtatott belém”. (Levélbeli közlés.)

A dolog külön érdekessége, hogy ez a klasszikus értékű vers félreismerhetetlen Szélpál-hatást mutat. Indokolt tehát, hogy kellő figyelmet fordítsunk Szélpál Árpádnak a Tanácsköztársaság alatti költészetére is.

A Ma 1919. 4. számában három verse jelent meg: „Forradalom”, „Ének, 1919 március” és „Mindenkire” címmel. Az előző kettő az aktivista líra sztereotípiáit ismételve törekszik a forradalmi hangulat és elszántság kifejezésére:

„A csöndből ijedt paloták pislognak
izmok kiáltanak...”
„Kizöldült mezők pántlikázzák
a feldobált kedvet
a teljesülés érett fürtjeiből
gépek csöpögnek...”

(Forradalom)

„Megejtett szűzekkel gyűjtogatjuk
a polgárok ágyát”

— riogatja a nyárspolgárt az „Ének...”. Érdekesebb azonban a Tanácsköztársaság híres kiáltványának címét idéző „Mindenkire”, amely Kassák „Boldog köszöntés”-ének testvérsere, és bizonyíthatóan korábban született a mesternél. A „Köszöntés” — műfaj és a „testvér” megszólítás még lehet általános expreszszionista kellék, de egyes motívumok közvetlen hatásra mutatnak: „*penészes iskolák*”-ról ír Kassák (Szélpál: „konzervatív termek *penészában* magoljátok...), „*döglődő műhelyek*” („*döglődő falvaitokban*”), „*vérző hajnalok sarkadnak*”, („*városaitok hajnalát véresre harapják a diadalmas skarlát plakátok*”), „s ti csak a gyöngé ágyéktokon kiserkent pelyheket érzitek... és trópusi forráság liheg belőletek a gödölye-szagú lányok után” („s az esték fészkeiben sikátori lányoknak áldoztok kamaszos, vergődő szeretkezéssel”).

Természetesen *visszahatásról* van itt szó: a tanítvány versének bizonyos motívumai beépülnek a mester művébe, amely minden bizonnyal e hatás nélkül is mestermű lenne, de talán egészen más, nem olyan, amilyennek ma ismerjük.

A proletárdiktatúra fennállása alatt Szélpál Árpádnak több vitacikke, elméleti írása is megjelent. Az új művészet problémáiról szóló előadásának gondolatmenetét csak a Vörös Lobogó beszámolójából ismerjük. (Vörös Lobogó, 1919. május 16. A lap azzal a megjegyzéssel közli Páll József tudósítását, hogy az előadás teljes szövege a Ma legközelebbi számában fog megjelenni, de erre nem került sor.) Az előadás a kapitalista társadalmi rend és a l'art pour l'art elítélése

után az európai avantgarde irányzatok nyomán kibontakozó új művészet mellett foglal állást. „El kell jutnunk odáig, hogy a művészet az alkotó részéről ne csak a meglátás és kifejezés, a publikum részéről ne az elfogadás és gyönyörködés, hanem mindkettő részéről maga az élet élése legyen...”

A továbbiakban Fenyő Miksának a Nyugat április 16-i számában megjelent írásával polemizál, amelyben a kritikus azzal támadja a Ma írógárdáját, hogy agitációjával „teljesen elhomályosítani készül a politika és a művészet közötti határvonalat, az egyetlen határt, melyet a népek legteljesebb testvériesülése sem dönthet le. Szélpál Árpád válasza: „A népek legteljesebb testvériesülése pedig igenis megszünteti a politika és a művészet közötti határokat, mégpedig gyökeresen, mert ez a szó: politika, ki fog veszni szótárunkból, ki fog veszni tudatunkból, és ez a féktelen agitáció, melynek elkövetésével úgy látszik minket tisztelt a Nyugat, azt célozza, hogy elmosódjanak a határok, amelyek a művészet és az élet között a kapitalista rend uralma óta mind magasabbra emelkedtek, ez az agitáció azt akarja, hogy az emberek eljussanak az életig, életformájuk ne a munka, hanem a művészet legyen, és a szintézis univerzális összefogásával az egyetemesbe kapcsolódjanak.

Az ember, a kommunizmusban fölépült új ember tárul elénk, aki testvéreinek érzi magát a kövek anyagával, és az állatok tiszta tekintetével.”

Az előadás tehát lényegében az aktivisták már ismert, anarchista álláspontját fejti ki, új elemet nemigen találunk benne. Ugyancsak az aktivista művész-és embereszményt fogalmazza meg — annak minden ellentmondásával együtt — „Az új líra elé” című elméleti írásának homályos, elvont mondataiban. Íme, egy jellemző részlet a cikkből:

„Amikor az új emberről beszélek, akkor az alkotó harcából elénktáruzó új emberre gondolok, aki az idő relativitásait túllépve nem a cél szolidaritásával

evickél a halál elé, hanem éppen a bizonyosság tudatával a cél ellen feszül, és harcában folytonosan önmaga fölé vetődik, mert perspektívát érez maga előtt, melynek végtelenségében érvényükre picinyülnek addigi határai. A határértékek megszűnése saját monumentalitását emeli, dinamikáját fokozza, de egyben egyedülvaló hangsúlyozott fontosságát és különösségét megszünteti.” Tagadja tehát mind az individuumot, mind pedig a tömeget, amelyek dialektikus összefüggését az anarchista szemlélet nem képes feltárni, de nem világos, mit állít, mi mellett foglal állást.

Az eladdig szétszórtan, töredékesen jelentkező aktivista nézeteket Kassák „Aktivizmus” című előadásában foglalta össze és rendszerezte. A magyar avantgarde mozgalom egyik legfontosabb dokumentuma ez a terjedelmes cikk, amelyből csak a néhány, legfontosabbnak érzett gondolatot idézzük.

Az elején élesen bírálja Kassák a szociáldemokráciát, mert ügyeskedő, reformista taktikája — amely konszolidált időkben, forradalmi apály idején talán érhet el bizonyos eredményeket — kiélezett, forradalmi helyzetben csődöt mond, sőt fékjévé válik a cselekvő proletáriátusnak, Elismeri a proletárdiktatúra szűkségességét, az orosz példa általános érvényét, vagyis lényegében bolsevik, kommunista álláspontot foglal el. Problematikussá akkor válik a cikk, amikor a proletárdiktatúrában rejlő veszélyekről szólva szükségszerűnek, elkerülhetetlennek tartja a hatalom és a forradalmiság ellentétbe kerülését. „Megszületik a reakció ellen, és egy bizonyos idő múlva ellene reakcióodik a forradalomnak. Mi tehát jobbra és balra egyszerre értékeljük a diktatúrát. Jobbfelé erősítő kritikával vele akarunk harcolni a reakció ellen, balfelé a meghaladást követelő agitációval ellene harcolunk a már nem egy osztályt segítő, de a gazdasági kérdéseit megoldott emberiség individuális forradalmáért.” Egyfelől elismeri, hogy a kommunista párt a munkásosztály legforradalmibb ereje, másfelől meggyőződése, hogy mint minden párt, úgy ez is „reakcióba jőzanodik a forradalommal szemben.” Ezzel a veszéllyel szemben valamiféle anarchista-trockista színezetű „permanens forradalmiságot” hirdet: „Az élet érdemessége a pártok spekulatív forradalmán túl... a létezés forradalmának végnélküliségében van.” A végcélhoz vezető utakat, eszközöket átugorja. „Mi magát az alig körülhatárolható végcél, a lelkében újjászületett embert zászlózzuk a forradalom elé.” Úgy véli, hogy a szocialista forradalom csupán a gazdasági és politikai berendezkedést változtatja meg, magát az embert, az emberek egymáshoz való viszonyát, szokásait, beidegződéseit azonban változtatlanul hagyja. És itt tulajdonít Kassák döntő szerepet a művészetnek. Az aktivizmus célja ugyanis a „világzempléletes” új művészet eszközeivel egy morálisan permanensen forradalmi embertípus, az ún. „kollektív individuum” kiformálása. „... a minden államformát tagadó kollektív individuum... az állandó forradalomban éli ki magát. Mert a legteljesebb élet az *akció*.”

Érdekes, hogy miközben az új „izmus” manifesztumát megfogalmazza, a többitől elhatárolja magát: „Ők csak az érzéseikkel rombolók, mi az eszünkben már rombolásunkkal egyidőben az építési lehetőségek első fundamentálói is vagyunk. Őnekik csak *miértjük*, nekünk már a *hovánk* is megvan.”

A főtiékből kitűnik egyrészt, hogy Szélpál nézeteinek forrása Kassák koncepciójában keresendő, másrészt, hogy az „aktivista” magyar avantgarde törvényszerűen került ellentétbe a Tanácsköztársaság kultúrpolitikájával — noha céljaik lényegében azonosak voltak. A korszak egyik legvitatottabb elméleti-irodalompolitikai kérdése, az ún. „pártirodalom” vitája, amely végül is a Kun Bélával való összeütközéshez vezetett, ma már egyoldalúságok nélkül megítél-

hető. (Lásd erről Aczél Géza, Béládi Miklós, Bori Imre, Simon Zoltán, Svéd László és más kutatók tanulmányait!) Nyilvánvaló, hogy a magyar avantgarde mozgalom és a proletárdiktatúra egyre inkább elmérgesedő vitájának alapvető oka az aktivisták nézeteinek anarchizmusában rejlett, amely latens jellegéből a valóságos forradalmi szituációban vált igazi, valódi anarchizmussá. A másik oldalról viszont egyes baloldali vezetők türelmetlensége játszott szerepet a két forradalmi erő meghasonlásában. Az is bizonyos, hogy ennek a tragikus meghasonlásnak leginkább a közös ügy látta kárát.

Bori Imre figyelt fel ennek a konfliktusnak a sajátosan magyar viszonyokból fakadó jellegére, — éppen Szélpál „Forradalmi művészet — vagy pártművészet” c. cikkéről szólva: „A legtöbb ország avantgarde művészete ebben a formájában nem találkozott e kérdéssel, s végeredményben ennyire aktualizált formáját csak a magyar és az orosz művészet ismerhette meg, sajátos vonásaik egyikeként. Mert amilyen mértékben az avantgarde és a társadalmi forradalom fogalma összeforrt, és a kortársak együtt látták a kettőt, olyan mértékben a konfliktusuk is adott . . .”

Nem kétséges, hogy a Ma mozgalma nemcsak deklaratív, hanem valóságosan is haladó, objektíve a Tanácsköztársaságot, a párt távlati céljait támogató mozgalom volt. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a Ma íróinak többsége a kommunizmust inkább csak érzelmileg élte át és fogadta el, nem vált tudatos, képzett marxistává. A párt eszmei irányítását nem fogadták el, és szervezeti különállásukat is megtartották.

„Egyszerre akartuk megvalósítani a politikai és művészeti forradalmat, párt-hoz való tartozás nélkül” — emlékezik Szélpál Árpád Naiv — megható forradalmi hevületére pedig mi sem jellemzőbb, mint a következő sorok: „Amikor azt kérdezték tőlem, hogy mit tennék, ha Magyarországon már szocializmus volna, azt válaszoltam, hogy az egész földön akarnám azt építeni. Amikor pedig azt kérdezték, mit tennék, ha a forradalom már az egész földkerekségen megvalósult volna, azt feleltem, hogy a csillagokon építeném azt tovább.” („Une-avant-garde. . .”) Íme, a kassáki permanens forradalmiság, a kollektív individuum kozmikus méretekig fokozott eszményképe!

A nyílt vitát az aktivisták és a párt között az váltotta ki, hogy Kun Béla az Országos Pártgyűlésen „a burzsoá dekadencia termékének” minősítette a Ma irodalmát.

Kassák ekkor a Pajor szanatóriumban feküdt, oda jártak be hozzá a munkatársak, és panaszkodtak, hogy Kun Béla beszéde után sokan ellenségesen lépnek fel a Ma-val szemben. Jellemző, hogy Kassák hogyan ítéli meg a helyzetet: „Bennünket gúnyolnak és bántanak, és ezzel tulajdonképpen a rendszert támadják.” (Kassák: Egy ember élete.) Elhatározza, hogy a nyilvános támadásra nyilvánosan válaszol.

A Ma következő számában két nyílt levél jelenik meg Kun Bélához címezve, az egyiket maga Kassák írta, a másikat Szélpál Árpád. Ketten kétféleképp emlékeznek vissza a részletekre. Kassák azt írja életrajzi regényében, hogy ágyban fekvé diktálta a levelet Szélpál Árpádnak, aki az asztalnál írta. Szélpál szerint eredetileg Kassák őt bízta meg a válaszolással, először tehát csak az ő válaszáról volt szó. Amikor azonban a szanatóriumban fekvő főszerkesztő elolvasta a cikket, túlságosan keménynek találta, és arra kérte Szélpált, aludjon rá egyet. „Másnap elolvastam és igazat adtam neki. Átírtam, enyhítettem. Amikor bevittem a szanatóriumba, Kassák Kun Bélához intézett levelével fogadott. Előző este írta. Nyilván nem volt biztos abban, hogy az enyém közölhető lesz. A levelet

kitűnőnek találtam. Minden benne volt és sokkal jobban, mint ahogy én mondani akartam. Az enyém már fölösleges volt. De Kassák ragaszkodott az én cikkemhez, mondván, hogy Kun Béla a Ma fiataljainak hangját is hallja.” (Szélpál Árpád leveléből.)

Számomra ez az utóbbi változat valószínűbbnek tűnik, mert csak így kap értelmet az a furcsaság, hogy a lap ugyanazon számában ugyanarról a témáról ugyanazon személyhez két nyílt levél is megjelent.

Ami a cikk hangnemét illeti, még így, átdolgozott változatában is jóval élesebb a Kassákénál, kevésbé tekintélytisztelő, de a pártot nem sérti, legfeljebb Kun Béla személyes érzékenységét:

„Mindazok előtt, kik jóhiszeműen, komolyan és felkészülten fogadták írásainkat, nyilvánvaló, hogy nekünk, öntudatos forradalmároknak a burzsoázia dekadenciájához csak annyi a közünk, mint amennyi köze a szocializmusnak van a kapitalizmushoz. Amiképpen a szocializmus a kapitalista rend természetes következménye, azonképpen a mi forradalmunk is természetes következménye a burzsoázia dekadenciájának... A mi utunk a forradalom útja. És amint a régi rend minden üldöztetését és gúnyját elszenvedtük, sőt erőt merítettünk, most még fokozottabb erővel és kitartással feszíthetjük akaratomkat minden kicsinyes gúny, nemtörődömség, rosszhiszeműség, konzerválás és felületesség ellen, a kultúra és morál forradalmáért.” (Szélpál Árpád: Kun Bélának — Ma.)

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy Kun Béla elejtett megjegyzése nem a Tanácsköztársaság hivatalos állásfoglalását jelentette a Ma irodalmát illetően. Erre érdekes bizonyíték Vágó Béla belügyi népbiztos április 15-i sajtódirektóriumai reflexiója, amely jóval több megértést tanúsít az avantgarde irodalom törekvései és eredményei iránt. (Közli Svéd László: i. m.) Később maga Kun Béla is belátta, hogy tévedett.

A következő, július 1-i szám után azonban a Ma többször nem jelent meg a Tanácsköztársaság fennállása alatt.

A Tanácsköztársaság bukása után Kassák munkatársai egy részével Bécsbe menekült, és az emigrációban újjászervezi a lapot. A bécsi Ma 1920-as évfolyamának 1—2. összevont számában, valamint a 3. számban még megjelent Szélpál Árpádnak is egy-egy verse („Megismersz”, illetve „Óda egy szerezsen fiúhoz” címmel), de már nem saját neve alatt, hanem D. D. monogrammal. Kapcsolata már csak azért is megszakadt a lappal, mert a Tanácsköztársaság idején kifejtett tevékenységéért 10 hónapi börtönbüntetésre ítélte az ellenforradalmi rendszer bírósága. Talán ennek köszönhető, hogy a mártírsorsot elkerülte, mert ha akkor hazajön, könnyen lehet, hogy ő is a fegyverneki kiserdőben kivégzett forradalmárok sorsában osztozik. Így érthette meg — a faszizmus és a második világháború borzalmaival is átvészelve —, hogy ma, nyolcvan éves korán túl is a Ma egykori gárdájának utolsó élő képviselője.

Élete legjelentősebb korszakának ezt az időszakot érzi, erre emlékszik vissza a legszívesebben. Verset írván ma is átforrósítja lelkét az egykori, csillagokat is forradalmasítani akaró vágy, „Szerelem” című öregkori versében írja:

„... fogd a kezem
most megyek végre
elvégezni ami hozzád vitt
a csillagokat is
forradalmasítani
és te jössz velem.”

FEHÉR IMRE

A forradalom törvényszékei - a törvénykezés forradalma

Magyarország első szocialista bíróságai azok a forradalmi törvényszékek, melyek a Tanácsköztársaság idején ítéleztek. Szocialista osztálytartalmukat a Magyar Tanácsköztársaság megszületését bejelentő történelmi kiáltvány — a „Mindenkihez” — eleve rögzítette, kimondván: a törvényhozói és végrehajtói hatalom mellett a *bíraskodói hatalmat* is „a Munkás, Paraszt és Katonatanácsok diktatúrája gyakorolja”.

A Forradalmi Kormányzótanács a következőképp szabta meg az új forradalmi igazságügyi szervezet feladatát (LXXX. sz. rendelet): „A Magyar Tanácsköztársaságban a büntetőhatalom gyakorlásának a célja, hogy egyrészt a proletáriátus diktatúráját minden támadástól megvédelmezze, másrészt pedig a dolgozó proletárok jogos egyéni érdekeinek oltalmára szolgáljon.”

Az igazságügyi népbiztos I. sz. rendeletében 1919. III. 22-én felfüggesztette az ország bíróságainak működését a tárgyalások elhalasztásával. (Dr. Takács Ádám: A Tanácsköztársaság igazságügyi szervezete és annak működése Zala megyében. (Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság Zala megyei történetéből.) 1919. III. 25-én a következő táviratot iktatják Jászapátiban:

„Előjáró, Jászapáti. Forradalmi Kormányzótanács belügyi népbiztos rendeletével a szolnoki munkástanács három tagú teljhatalmú direktóriumot állított Jász-Nagykun Szolnok megye élére, a megválasztott direktórium elrendeli, hogy az összes bíraskodás a további intézkedésig felfüggesztendő.”

A Forradalmi Kormányzótanács megalakulása óta elkövetett bűnügyekben a forradalmi törvényszék ítélezik. Vármegyei direktórium.”

(Hátoldali feljegyzés: érk.: 1919. március 25. Szolnoki Állami Levéltár, Velemi Endre iratai, 4/1919. sz.)

Négy nap múlva — 1919. március 26-án — távirati körrendeletben kérték fel a munkástanácsokat, hogy az FT tagjaira tegyenek javaslatot (s azt is közölik, hogy „sürgősen szükséges-e a forradalmi törvényszékek felállításása.”) (Dr. Sarlós: i. m. 43. oldal.)

A munkástanácsok megküldték a javasolt személyek névsorát az Igazságügyi Népbiztossághoz, s Budapesten III. 26-án, vidéken általában két hét alatt megalakultak a FT-ek. (Dr. Sarlós: i. m. 44. oldal.) Működésük „alaptörvénye”, a Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendelete 1. § szerint „FT-ek állítatnak fel a szükségeshez képest”.

Azt, hogy *hol* állíttassék fel FT, minden valószínűség szerint a vármegyei direktórium határozta meg. (Jászapátiban egy ideig — jóllehet járási székhely volt — nem került sor FT felállítására. IV. 14-én Velemi Endre járási megbízott Rónai igazságügyi népbiztostól kérte a jászapáti FT tagjainak kinevezését. Ebből az átiratból az következtethető, hogy a FT-ek székhelyeit a szolnoki megyei direktórium jelölte ki.)

A *megyében* — véleményem szerint — *11 helyen alakult meg FT*: Jászapáti, Jászberény, Jászkisér, Jászládány, Karcag, Kisújszállás, Kunszentmárton, Mezőtúr, Szolnok, Törökszentmiklós, Túrkeve. Dr. Sarlós könyve (44. oldal) Törökszentmiklóst nem sorolja fel a FT-ek székhelyei között.

Kérdés, hogy Törökszentmiklóson létrejött-e FT, vagy sem; ha igen, nem volt-e olyan (dr. Sarlós könyve 44. oldalán említett) spontán szerv, mely esetleg

még a FT-ek felállításáról rendelkező IV. sz. FKT-i rendelet előtt megalakult? Tény, hogy a szolnoki kir. ügyészség 1920-beli jelentéseiben a törökszentmiklósi FT nem szerepel, de nem derül ki, mi okból. Azonban a Jász-Nagykun-Szolnok vármegye főispánjának 1921. V. 26-i — az igazságügyminiszterhez intézett — átiratához csatolt másolati 1. sorsz. jelentés (melyet a tiszai középjárás főszolgabírája 5246/1920. sz. alatt 1920. XI. 9-i keltezéssel tett) határozottan azt állítja, hogy a FT megalakult (tagjait a helyi munkástanács jelölte ki) és ugyanezen iratban 4. sorsz. alatti jelentés mellékletét képező jegyzőkönyv (dr. Czitter Miksa és dr. Scheiner Ernő elmondása) azt támasztja alá, hogy Törökszentmiklóson legálisan, a FKT IV. sz. r. alapján megalakult a FT. Kerek Béla Törökszentmiklós 1918—19-beli forradalmi eseményeivel részletesen foglalkozó könyvében azt írja, hogy a FT-t az igazságügyi népbiztos III. 28-án nevezte ki és IV. 1-én kezdte meg működését. (Kerek Béla: Tetteik fényesen ragyognak. Törökszentmiklós forradalmi eseményei 1918—1919-ben. Debrecen, 1969. 53—54. oldal.) A Törökszentmiklósi Újság 1919. IV. 4-i és 11-i számai közlik e FT ítéleteit. A törökszentmiklósi FT-ről beszél Vadai Sándor is. (Visszapillantás... Szolnok, 1928. 87—88. oldal.) Ezek az utalások szintén a létrejöttét igazolják. De hasonlóan az Igazságügyi Népbiztosság TE309/1919. sz. iratai s névjegyzék is (MSZMP KB PI Arch. Ig. min. 653. f. T—1920—36086). Ennélfogva álláspontom szerint bizonyított, hogy a tiszai középjárás központjában is működött FT.

Ami a megyebeli FT-ek működése időtartamát illeti, véleményem szerint a következő (részletesebb kutatással esetleg még pontosítható) adatok állapíthatók meg: legkorábban valószínű a *szolnoki*, a *törökszentmiklósi* és a *karcagi* jött létre.

A Szolnoki Munkástanács III. 23-i (vasárnap esti) ülésén kijelölték azokat, akiket a Forradalmi Kormányzó Tanácsnak kinevezésre ajánlanak, és a kinevezés érdekében III. 24-én vagy 25-én futárt küldtek Budapestre. (Szolnoki Munkás 1919. III. 25.) A Szolnoki Munkás 1919. III.28-i száma az első oldalon ad hírt a FT megalakulásáról — de III. 27-én még valószínű csak a munkástanácsi kijelölés volt meg.

A III. 29-i szám hírei között ezt olvashatjuk: „A szolnoki FT ki van nevezve. A munkástanács előterjesztésére a Forradalmi Kormányzó Tanács kinevezte a szolnoki FT elnökét, tagjait, vádbiztosait és jegyzőkönyvvezetőit. A kinevezéseket a hivatalos Tanácsköztársaság legközelebbi száma fogja hozni”. Ebből következőleg a kinevezésről szóló hír előző nap: III. 28-án (pénteken) érhetett Szolnokra.

III. 31-én tartotta első tárgyalását a szolnoki FT. Utolsó ügyiktatása VII. 25-én történt, végig tehát folyamatosan működött a Tanácsköztársaság alatt (eltekintve azon május eleji két naptól, mikor a fehér ellenforradalmárok kaparintották kezükbe átmenetileg a várost).

(Tevékenységéhez, emlékéhez méltó lenne, ha a bírósági épületben a FT tagjai nevét márványtábla örökítené meg! Időközben ez meg is történt. A szerk.)

Ami a forradalmi törvényszékek személyi összetételét illeti, arról elmondható, hogy tagjaiban megvolt a kellő biztosíték arra, hogy a FT-ek a törvényesség betartásával, a proletárhatalom érdekeinek megfelelően valósítsák meg a büntető hatalom gyakorlásának FKT által kitűzött céljait.

Erre vonatkozóan — úgy vélem — érdemes felvázolni a *foglalkozások* szerinti megoszlást.

A 105 tag — számuk ennyi a megyében — csaknem 90%-ának (93) ugyanis nagyjából ismert a foglalkozása. Ez ad alapot a következők megállapítására:

A súlyában, fontosságában elsőrangú megyeszékhelyi FT-nek a „törzse” munkás, iparos. A *munkásosztály képvisellete* e szervben biztosította, hogy a pro-letárhatalom védelme érdekében, kellő szigorral, de a törvényesség messzemenő betartásával meg tudja oldani azokat a feladatokat, melyeket a Forradalmi Kormányzó Tanács a FT-ekre — s kiemelten a megyeszékhelyeikre — bízott. A 93 pontosan ismert foglalkozásából viszonylag *nagyszámú (30%) a földműves, napszámos.* (Sőt: a 12 ismeretlen foglalkozásából is 6 jászladányi, 2 jászkiséri, valószínű tehát — agrárvidékek lévén —, hogy ők is nagyrészt földművesek.) Ez nyilván a megye mezőgazdasági jellegével függ össze. A FT-ekben részt vevő jogászok zöme vádbiztosként szerepelt. A megye összesen 17 vádbiztosából 13 jogász és 4 egyéb értelmiségi (községi- városi tisztviselő), ami mutatja a *jogász-haladó részének* igen komoly szerepét.

Az ítélezések sajátosságai

Az *általános sajátosságok* közül (melyek nemcsak a Szolnok megyei FT-ekre jellemzőek, hanem a tanácsállam valamennyi új típusú, szocialista bíróságára) — négyvel szeretnék részletesebben foglalkozni, megvizsgálva, hogyan jutottak érvényre ezen alapvető ismérvek a megyei gyakorlatban.

1. Ha az ügyfajta szerinti megoszlást elemezzük, három fő ügýtípust kell megkülönböztetnünk: közönséges bűncselekményeket; a Tanácsköztársaság rendeleteinek megszegése; politikai jellegű bűncselekmények.

Az ismert ügyek — ideértve a megszüntetéssel, felmentéssel végződöttet is — számszerű megoszlása (ha több vádlott követett el együttesen elbírált ügyben azonos cselekményt, azt egy ügynek véve; ha viszont egy vádlottak szember-több cselekmény miatt folyt eljárás, akkor annyi ügynek véve, ahányféle bűncselekménnyel lett vádolva).

Közönséges bűncselekmény 61, ebből vagyon elleni cselekmények 26; gazdasági jellegűek — árdrágítás, üzérkedés, gabona feletetés, ún. fehér pénz el nem fogadása (aprópénzelrejtés) stb. — 22; testi sértés, garázdaság, csendháborítás 5; becsületsértés, rágalmozás 5, egyéb (kisgyermek gondozásának elhanyagolása, cseléddel szemben embertelen bánásmód) 3.

A Tanácsköztársaság rendeletei megszegése: 17; ebből szesztilalom megsértése 10, fegyver, lőszer be nem szolgáltatás (ami részben politikai jellegű cselekmény is) 4; gépjárműbeszolgáltatás megtagadása 1, egyéb 2.

Politikai jellegűek: 21, ebből izgatás s rémhírterjesztés 15, hivatalos személy (járőr, vörösőr, karhatalom) megölése vagy annak megkísérlése, továbbá megtámadásuk, sérelmükre veszélyes fenyegetés 4, kémkedés s ellenforradalmi szervezkedés 2.

Ez az ismert tényállású ügyek statisztikája.

Ha figyelembe vesszük, hogy a szolnoki FT általános adatai szerint 109 feljelentés történt árdrágítás miatt, a jászberényi kimutatás szerint 274 közönséges bűncselekmény miatt történt eljárás, az ügyészégi jelentés alapján a kisújszállási ügyek túlnyomó zöme áruelrejtés, árdrágítás, — hasonlóan a jászkisériek is, — végül: a sajtóközlemények valószínűleg kevesebb helyet szenteltek a közönséges büntettek miatti ítéleteknek, — *az a következtetés vonható le, hogy nagyon hozzávetőlegesen az ügyek 60—70%-a a közönséges büntett miatt folyt (itt is kiemelkedő a száma a vagyon elleni s a gazdasági cselekményeknek) és csak csekély része politikai jellegű cselekmények miatt. A politikai jellegűeknek is zöme (kb. 3/4 része) verbális elkövetés (izgatás, lázítás, rémhírterjesztés).*

Miért szükséges ezekre a tényekre rámutatni? Azért, mert — *a Horthy-korszak beállításával szemben* — mutatják, hogy a *FT-ek nem kizárólag politikai jellegű bíróságok voltak.*

A Szolnok megyei FT-ek ügyei megoszlását is alátámasztja dr. Sarlós Béla megállapítása:

„A Tanácsköztársaság igazságszolgáltatása tehát — az ellenforradalmi propaganda állításaival szöges ellentétben — a politikai bűncselekmények mellett kellő gondot fordított a közönséges, különösen pedig a vagyon elleni bűncselekmények üldözésére is.”

2. „A forradalmi törvényszékek csakis olyan magatartás miatt ítélték el a vádlottakat, amely a Tanácsköztársaság idején érvényben volt jogszabályok szerint bűncselekmény volt . . . Az Igazságügyminisztérium nemcsak a statisztikai rovatok között, de részletes jelentésében sem tudott olyan esetet felhozni, amelyben a forradalmi törvényszékek a „polgári osztályhoz való tartozás” miatt, vagy más hasonló okból, „belátásuk szerint kreált bűncselekmény” miatt ítélték volna el valakit” — írja dr. Sarlós Béla.

A Szolnok megyei FT-ek gyakorlata is mutatja: nem volt különbségtétel polgári osztályhoz tartozó s más osztályok tagjai között; — ha bárki bűncselekményt követett el — bűnhődnie kellett.

(Ez a mai olvasónak természetes, — azonban a Horthy-propaganda fegyvertára nem nélkülözte e tekintetben sem a rágalmakat.)

A megyei FT-ek működéséből talán a legjellemzőbb példa: a 8 halálra ítélt vádlottból ötnek a foglalkozása napszámos (paraszt), kettő „hajós” (azaz valószínű matróz), egy vöröskatona (civilben hivatalnok; — kémkedésért végezték ki). Egyetlen földbirtokos, dzsentri, gyáros sincs közöttük . . .

Más kérdés *a bűnüldözés súlya, iránya — itt megfelelő módon érvényesültek* — kellett is, hogy érvényre jussanak — *az osztályszempontok.*

A proletárdiktatúra alapvető érdekei kívánták, hogy a Forradalmi Kormányzó Tanács rendelkezéseinek megszegőit megbüntessék, — s ha ezen cselekmények, elkövetői tőkésék, földbirtokosok, volt katonatisztek stb. voltak — a proletariátus forradalmi ítélkezése a törvény szigorával sújtott rájuk.

A FT-ek a fosztogatókkal, rablókkal szemben halálbüntetéseket, hosszabb tartamú szabadságvesztéseket szabnak ki (lopás miatt is egyes ügyekben 5, 4 és fél, 3 évi börtönt), — másik oldalról: ugyanakkor súlyosan büntetik a proletárhatalom léte ellen támadókat (kémkedésért halál, ellenforradalmi tevékenységért 20 évi szabadságvesztés), — de — helyesen felismerve a társadalomra veszélyességet — 10 évi börtönt szab ki a kisújszállási FT a kézigránátot rejtegető volt katonatiszt, a szolnoki FT a nagyban üzérkedő s árdrágító marhakereskedő ügyében, — s pl. a nagytőzsde kezelőjét kistételű üzérkedés büntetéseként is egy évi fogházzal sújtják.

3. A harmadik olyan általános jellemző, ami nemcsak a Szolnok megyei, hanem az országos forradalmi ítélkezés sajátossága — s amelyet itt kiemelkedőnek tartok — az, hogy határozottan *a büntető ítélkezés alapvető céljának a közérdek, a tanácsállam szolgálatát tekintették,* — az önző, vagy rosszakaratú magánérdekkel, sőt: sokszor álcázott ellenforradalmi törekvésekkel (hamis feljelentések!) szemben.

4. „A Tanácsköztársaság új szocialista bíróságai . . . forradalmi jellege nem abban domborodott ki, hogy a vádlottak mindenáron való elítélésére törekedtek, hanem nagy gondot fordítottak a bizonyítékokra, az ítélkezés megalapozottsá-

gára és egyáltalán nem idegenkedtek a felmentő ítéletek meghozatalától.” — állapítja meg dr. Sarlós Béla.

Az eljárások megszüntetése (sokszor humánus okokból, pl. a túrkevei FT gyakorlatában) —, felmentő ítéletek hozatala, a büntetések felfüggesztése fellelhetők a Szolnok megyei FT-ek döntései között is.

A tárgyalások menetére — jegyzőkönyvek híján — egykorú írásbeli dokumentumunk nincs. Szinte csodás véletlen, hogy a dr. Márton elleni megtorló perről szóló 1920. januári sajtótudósításba belekerült — vagy inkább „belecsúszott” — (s nyomtatásban is megjelent!) egy nyilatkozat, mégpedig dr. Császi Ferenc volt FT-i jegyzőé, aki elmondta — szószerint idézem az újságcikkből: — „részt vett azon a tárgyaláson, melyen az első halálos ítéletet hozták. *A tárgyalás a formások teljes betartásával folyt le.*”

Az ellenforradalmi propaganda által a megyeiek közül leginkább támadott (ugyanis a legtöbb halálos ítéletet hozó) szolnoki FT *tehát perrendszerűen, az eljárási szabályok messzemenő betartása mellett tárgyalt!* (Az idézett újságcikkből kitűnően dr. Mártonnal, de a szolnoki FT-vel szemben sem tudtak *semmiféle* eljárásjogi kifogást felhozni!)

Végül ki kell emelni, hogy a szolnoki FT működésének volt két teljesen *specifikus* vonása:

Ismét idézem dr. Sarlós könyvét: „A FT-ek által kiszabott büntetések nagyobbik része — a Horthy-rendszer hazug propagandájával ellentétben — pénzbüntetés, vagy felfüggesztett szabadságvesztés büntetés volt. A forradalmi törvényszékek tehát közel sem azok a feltűnően szigorú, kegyetlen bíróságok, mint amilyeneknek a Horthy-rendszer feltüntetni szerette volna, ellenkezőleg az ítékezés gyenge pontja éppen abban az enyhességben állt, amelyet a *nem feltűnően súlyos politikai és a gazdasági természetű ügyekben* észlelhetünk. Ez a hiba azonban nem alapvető és nem döntő, a forradalmi törvényszékek érdemeit, jelentőségét nem csökkenté.”

Az országos átlag alól kivétel a gazdasági ügyeknél a szolnoki FT gyakorlata (erre a könyv másik helyén — 172—173. oldal — dr. Sarlós is rámutat). Árdrágítási, közellátási ügyekben a szolnoki FT volt *az egyetlen vidéki FT*, amely egy évi, sőt azt meghaladó tartamú szabadságvesztést alkalmazott.

„A szolnoki FT eddig hazai joggyakorlatunkban nem ismert büntetési nemként sűrűn alkalmazta a kényszermunkát, akként, hogy az erre ítéltet arra kötelezte, hogy bizonyos időtartamon át, a munkástanács által kijelölendő bármiféle munkát elvégezzen. Az elítélt minden második napon a munkástanácsnál jelentkezni és azt igazolni tartozott, hogy hol, kinél, minő munkát végzett, ha ezt elmulasztotta, újból a FT elé került.” (Szolnoki kir. ügyészség 1920. X. 21-i jelentése.)

Ez a „kényszermunka” — mint dr. Sarlós rámutat — már inkább javító-nevelő munkának tekinthető.

Láttuk, hogy a jáászárokszallási ügyben 50 személlyel szemben került sor ennek alkalmazására (1919. december 31-ig terjedő időre), de más ügyekben is.

Talán nem túlzott, — s nem egészségtelen lokálpatriotizmus — így fogalmazni: *a mai szocialista büntető anyagi jogunk egyik ismert büntetési neme: a javító-nevelő munka alapgondolata s eredeti formája az 1919-es szolnoki Forradalmi Törvényszék ítélezési gyakorlatában született meg!*

VALÓ VILÁG

ŐRSZIGETHY ERZSÉBET

Az érvénytelen évekről -hetvenen túl

Amióta ketten maradtunk az urammal idehaza, sokszor eszembe jutnak a régi dolgok, mert bejártam én mindent, ami létezik, egy történelem lenne, ha el tudnám mondani. Már elképzelttem magamban, hogy veszek egy irkát, oszt amióta tudok gondolkozni, leírom bele az életrsorsomat. Mondja az uram is, hogy kezdjek hozzá, de nem jegyezem én már le, úgylehet, egy másik élet kellene arra, hogy mindent sorba szedjek.

Apámról csak hallás után tudok, mert az meg sem várta a születésemet, öngyilkos lett huszonnyolc éves korában. Hogy miért, nekem sose mondták el, én meg nem mertem kérdezni. Suszter volt, én lettem a negyedik gyereke, anyám félidős volt velem, amikor ő fölakasztotta magát.

Pontosan nem emlékszem, mikor ment férjhez másodszer az anyám. Az öregebbik öcsém a háború alatt született, de a mostohaapámmal csak akkor esküdtek össze, mikor az végleg hazajött. Kubikos volt az is, itt lakott nem messze, a szomszéd utcába. Még egy öcsém lett, így aztán hatan voltunk testvérek, de én nem velük laktam, engem az öregebbik bátyámmal a nagyanyám nevelt. Az éngem minden szünidőbe libapásztornak adott. Akkor a piacon szölongatták az ilyen kis gyerekeket:

— Nem álltok el libapásztornak, kisján? Nem jöttök ki?

Oszt én is tényleg olyan kis hülye voltam még, szerettem menni meg dolgozni, hát rálettem:

— Elállok én!

— Ki van veled a piacon? — kérdezték, mert igen fiatal voltam én, 13-ba a tízet se töltöttem.

— A nagyanyám. Tessék odajönni.

Megegyeztek, oszt kivittek éngem oda Szent András alá, de soha nem is tudtam meg, hova. Kocsival mentünk, elszundikáltam, hát nem láttam én, merre vittek.

Hús-harminc libát bíztak rám, aratáskor meg az összes többi jószágot, disznókat, malacokat.

Nem szerettem ott. Mindig mondta nekem az asszony:

— Én látom rajtad Róza, hogy te haza akarsz szökn.

Mentem volna bizony, de akkor még nem látszott a város tornya, úgyhogy én egyáltalán nem tudtam, merre vagyok, pedig ha azt látom, csak nekiindulok, még gyalog is. Pedig én soha nem hagytam úgy el a helyeket, hogy csak elszaladtam vagy mittudom én. De ott nem töltöttem ki az időt, mer igen megverték. A kanász ellopta az asszony gyűrűjét, oszt beletette a kabátomba, oszt az én zsebembe találták meg. Akkor görbe bottal annyira, de annyira elverték, hogy

minden részem csupa egy fájás volt. Oszt a végén csak kiderült, hogy nem én loptam, de azután énnekem nem volt kedvem semmihez, csak ríttam, kénytelenek voltak hazavinni. Mondta is az én uram, mikor összekerültünk, hogyha nekünk családunk lesz, olyan gazda nem akad, aki azt megverje.

Még itthon is mindenem sajogott azoktól a botütésektől. Mikor levetkeztetek, hogy mosakodjak meg, hát látták, hogy bőr már nincs énrajtam, csak kékség. Épp ott időzött a nagyanyám nászasszonya, az mondta:

— Na nászasszon, magába nincs lélek, ha ezt a kisjánt nem viszi el a doktorho. Hát mit gondol, milyen betegséget kaphat ez ebből?

— Majd meggyógyul, nászasszon — mondta rá a nagyanyám, persze hogy nem vitt éngem sehova. Tizennégybe és azután is minden nyáron libapásztornak adott, egészen tizennyolcig. Ez volt az én gyerekeletem.

Mikor megszűnt ez a kanászélet, tizenöt éves voltam, és azon az őszön Budakalászon dolgoztam a káposztagyárban. Egy megbízott szedte össze a fiatalokat, a nagyobb gyerekeket. Menni kellett, nagyanyámmal ketten maradtunk, és lettem a gondozója, keresője.

Már erős hidegek voltak, oszt kint pucoltuk az udvaron a káposztát, hidegen, nedvesen fogdostuk, a hó meg hullt a nyakunkba. A férfiak kukoricát törtek valahol a határban, Budakalászon túl. Azt mondja egyszer a pallér:

— Hát jányok, én úgy sajnálom magukat, jöjjenek be inkább taposni a káposztát.

Persze ott is hideg volt, és hát facipőbe tapostuk, de az annyira lucskos volt, hogy fagyosra áztatta a lábunkot. A kovártélyunk meg a padláson volt, úgyhogy szegyen, nem szegyen, oda kellett feküdni a legényekhez a bunda alá. El se tudtuk képzelni, hogy minket padlásra visznek, oszt nekem is csak kis összetákolts paplanom volt, a nagyanyám csinálgatta, hát az alól kifagyunk volna. Én is, aki mellé búttam, nagyon rendes volt, nem próbálkozott. Ma is mindig mondja, ha találkozunk; ne menjünk Budakalászra? De mind sajnált bennünket a könnyű takaró alatt. Még szerencse, hogy az embereknek bundájok volt. Az egész gyárba egy meleg helyiség nem akadt, a hosszú telet bizony ott húztam ki.

Aztán kikerültem uraságho, répát kapálni, egyelni, fejelni a mákot. Jött az aratás, a cséplés, a répaszedés. Én mindig napszámba dolgoztam, summásnak egyszer se mentem. Télen cselédnek kellett lennem, mert az én nagyanyám nem birta, hogy azt a pár hónapot is otthon töltssem, mindig küldött hazulról szegény, nyugodjon békében, hát ő nevelt pici koromtól. Muszáj volt mennem, mert képes volt nem szólni hozzám egy hónapig se, ha nem dolgoztam.

Egy túri lánykával, aki már régebben cseléd volt, együttjártam iskolába, ő az Eötvös utcába szolgált, egy harmadik emeleti lakásban. Ő hívott:

— Gyere te Róza nyugodtan, tudok én neked egy jó helyet.

Új cselédkönyvvél állítottam be, hát azok nem akartak, mivel nem tudnak rólam semmit, nincs igazolásom a magaviseletemről, de aztán az ismerősöm, a Zsuzsa mondta, hogy egészen nyugodtan fölvehetnek. Így fogadtak meg. Olyan szegényebb zsidó, de nagyon jó népek voltak. Aztán megszerettek, mert mikor eljöttem, beleírták a könyvembe, hogy tiszta, rendes, megbízható lány. Ha ünnep volt, mindig kaptam valamit, egy kötőt vagy más ajándékot, de csak eljöttem, mert nem birtam én a cselédeletet. Fölmondtam nekik tavasszal, azt nagyon sajnálták. Mindig kért az asszonyom:

— Ne menjen haza Róza, maradjon itt. Hát bántjuk mi magát?

Nem bántottak, de én annyira nem tudtam megszokni Pestet, olyan jövény voltam, meg húzott haza a vágy nagyon. Más évbe a Kiss János útra vitt el egy túri lány, igen fényes helyre. Ott meg azt nem viseltem, hogy hajnalba

kellett kelni, oszt este tizenegykor feküdtem. Meg attól a zárt ajtótól majd megfúltam, mert mindig zárva tartották az ajtót. Kértem is a nagyanyámat, hogy írja azt, hogy beteg, oszt engedjenek haza, mert ezt nem csinálom tovább.

Huszonegybe mentem fel utoljára az egyik barátnőmmel, keresztkomások is vagyunk. Kiszálltunk a Keletinél a vonatból, oszt olyan ütődöttek voltunk, hogy így fogtuk a cselédkönyvet a kezünkbe, hogy majd lesz velünk valami. Egyszer csak két nagy fiatalember odalöttyent elébünk. Meglátták nálunk a cselédkönyvet, mind a kettőnkől elvették. Borzasztón megijedtünk, mint aki tudatlan, most már jobban tudnám ugye.

— Majd elviszünk benneteket jó helyre — mondták. Csak mentünk utánuk, féltettük a könyvünket. Engem a Mosonyi-laktanyába szereztek be, a barátnőmet meg egy privát helyre.

Nagyanyám halála után édesanyámékho kerültem. Ott is csak dolgoztam, minden pénzt elvettek tőlem, amit aratásba kerestem, a bátyám után lettem először arató. Annyira el voltam keseredve, hiába kértem én, hogy legalább egy pár papucsot vegyenek a lábomra, hiszen nagyján vagyok, se ruhám, se semmim, oszt így menjek végig az úton? Magas sarkú papucsot akartam, az volt akkor a divat. Igen könnyen volt velem anyám, igaz, nem is érezhette rajtam a szagot, mert ő nem nevelt semennyit se.

Szégyelltem a ruhámat, hisz a legények is kerülgettek akkor már. Mondták is, hogy ezt a dolgos Kállai Rózát majd elkapja egy jó béreslegény. Mert hát szerettem dolgozni, egészséges is voltam. Én meg mindig gondolkoztam, hogy ugyan! Mert járt oda a bátyámhoz egy béreslegény, oszt annak szántak, én látni se szerettem. Ej, nem leszek én a béreslegényé! Oszt nem is lettem. Az annyiból számított jobbnak, mint egy kubikos, hogy biztos volt a keresete. Megkapta azt a tíz mázsa búzát, a malacot, szalmát és valamennyi pénzt. De a kubikosoknak vagy volt vagy nem volt munka. Már decemberben leálltak, ha erősen fagyott, havazott, még hamarabb is, oszt tavasszal akadt megint munka, március 15-re egy se volt közülük idehaza.

A férjem is kubikolt már tizenöt esztendő s kora óta, birta, mert olyan nagy derék ember volt, csak most nem híjják már senkinek se, odalett a nagy ereje az öregségbe meg a munkába. Komája volt a három bátyámnak, barátkoztak gyerekkoruktól. Akkor a nagy gyerekeknek is akadt dolog a mezőn, oszt így a mezei munkán ismerkedtünk össze. Napszámoskodott ő is jó ideig, aztán gondolta, hogy nem lesz ő cseléd, elmegy kubikra, oszt abból majd felöltözködik. De bizony úgy beütött a kubikélet, hogy a Teleki téren feküdtek, sokszor öt-hat hétig. Hogy a sok testvérje létezzék valamiből, anyósom szegény elszedgette tőle a pénzt, oszt mondta apjuk:

— Te is árva vagy, én is apa nélkül állok, csak csavargunk össze-vissza. Esküdjünk meg, oszt lesz neked meg nekem is egy otthon.

Csöndes kis lagzit tartottunk, a legtöbb rokon meg barát kubikon volt. Úgy kezdtük a közös életet, hogy anyósom ágyába feküdtünk, mert mi nem tudtunk venni. Két párnát, dunyhát és egy derékaljat nagyanyámtól örökölttem, oszt kaptam még mellé két törülközőt meg egy aroszt, ez volt az összes stáfirungom. De ez nem tűnt fel anyósomnál, mert ott se volt semmi. Hogy őszinte legyek, énhozzám jobb volt az anyósom, mint a saját anyám. Vele is laktam majd húsz évig, egy szobába. Amúgy nagyon szeszélyes volt, nagyon sokat kellett neki túrnóm, hogy ne legyen baj. Soha nem nyelveltünk, én inkább félrehúzódtam, oszt elrítam magam. A férjem szólt csak neki:

— Édesanyámnak mi a baja most? Hát miért haragszik?

Nemigen mondott az rá semmit, apjok meg a világer se pörölt vele, de utána csöndesség lett egy darabig.

Az én uram rögtön az esküvőnk után indult Nyíregyházára utat építeni. Ott nem tajicskával hordták a földet, hanem csillékbe, ők lórénak hívták. Itt az uraságnál is volt olyan, de azt ló húzta, Nyíregyházán meg ők tolták. Én is vele mentem, oszt főztem az embereknek a jó levetleneket, topogókat, egyiket fölkészítettem, már csináltam a másikat. A topogó lebbencsből és krumpliból áll, a krumpli több benne. Úgy készítsük fel, mint a paprikáskrumplit, oszt mikor egy kicsit megfő, beletesszük a tésztát, ezt híjjuk topogónak. A levetlenhő először a lebbencset kell megpirítani, szoktuk szalonnaszírba, van, aki csak úgy szereti, azt fölengedjük, és amikor elfő a leve, szép pirosra, ropogósra pirítjuk.

De tudtak az emberek is főzni maguknak, vitték a bográcsot és a kis tálat, amibe a pucolt krumplit tették. Egy vászonzsákba ennivalót adtunk velük, ha volt idehaza. Sütöttünk egy öt-hat kilós kenyeret, gyúrtunk lebbencset, olyan öt-hat levéllel, — mikor mennyi telt.

Míg nem volt gyerek, könnyebben mozdultam, még Pestre, a Fehérvári útra mentem el a férjem után, eleibe ott is csak ebédet készítettem. Gondoltam magamba, jó lenne pénztl keresni, oszt szóltam a pallérnak, az malterhordónak állított. A nagy építkezés egyik felén apjáék a fundamentumot ásták, a másik részen meg már rakták a falakat. Emeletre vittük a maltert, nem volt az nehéz, mert olyan jó kis takaros ládákat adtak. Egy-két hét múlva utaztam haza, mert kezdődött az aratás, azt azért én jobban szerettem.

Nagy ijedelembe kerültünk, amikor az orosz határnál kubikoltak, egy kis folyó mellett. Az egyik nap olvastuk, az újság hozta, hogy a kisorosz határon annyira földuzzadt az a folyó, hogy kiöntött a víz, oszt elvitte a kubikosokat. Összecsatlakoztunk asszonyok, oszt mentünk a polgármesterhez, hogy tudakolja meg, mi van az embereinkkel. Egész délután a városházán voltunk, a polgármester estefele tudta meg telefonon, hogy a túri kubikosoknak semmi baja, de bizony sokan meghaltak ott. Apja mesélte, hogy ők egynehányan felkerültek a hegyoldalba, de akik lenn aludtak a gulibákba, vagy londonának nevezték azokat a kis kunyhókat, azokat mind elsodorta a víz. Orosz nők is dolgoztak ott, mind elvitte őket a víz, vagy harmincan belefúltak, csak egy kislány menekült meg, egy londina tetején üldögélt.

Víz partján sokat tajicskázott az én uram, azok igen nehéz kubikhelyek voltak, szinte nem is embernek való. 24-be, amikor leengedték a Berettyóból a vizet, azt a rengeteg iszapot tajicskával tolták fel a gátra. Sok nem is birta, csak ha csikó húzta neki, egy gyerek vagy asszony. Van egy karika elől a tajicska kereke fölött, abba fűzték a kötelet, oszt úgy vette vállára a csikó, de az én uramnak sose kellett, nagyon nagy erővel birt.

De hiába volt az ereje, kicsi árat fizettek érte, munka se került állandóra, hát igen nehezen léteztünk. Mikor az orosz határ mellől is hazajöttek, nem kerestek semmit, szétverte a kubikosságot az ár. Oszt volt nekem öt vagy hat tyúkom, igen szép tojók, és azokat egy éjszaka olyan gyönyörűen elvitték, hogy én majd megzavarodtam. Rettenetesen rítottam, hát mi nem sújt még minket, az uram is odavan az árba. Abból a pár darab jószágból éltem a gyerekekkel. A Berettyó-gát tövibe laktunk akkor, az ól szélén volt, könnyen hozzájutott, aki akart. Még feltűnt nekem reggel, amikor felkeltem, hogy ugyan mi lehet, valami másként van, olyan nagy a csönd. Nézzük a tyúkólot, hát teljesen üres, csak körülé a nagy nyomok. Jelentettem a rendőrségen.

— Ki vitte el? — kérdezték elsőnek.

— Kicsoda? Hát ha tudom hogy ki, akkor nem jövök én ide.

Így aztán nagyon nehéz sorba jutottunk, mert az emberek se nagyon kerestek abba az időbe. Azután eljártam tépni, az segített ki. Egy Stuhlmüller nevű nagyon finom, jó embernek volt itt Túron tollasvállalata, jobban külföldre szállított. Liba, tyúk, pulyka is volt, egy ember vágta el a nyakukat, mi asszonyok sorba ültünk, oszt téptük a tollat, még külföldiek, angolok is jöttek nézni, hogy csináljuk. Annyi haszon még volt belőle, hogy hazahoztam onnan a vért, oszt megcsináltam ebédre paprikásan vagy mikor hogy, amennyi zsírt tudtam hozzá összekapargászni. A szállítástól függött, mikor dolgoztunk, hajnalba, éccaka vagy nappal. Az éccaka volt a legrosszabb, mert a gyerekek egyedül maradtak itthon, az apjuk csak véletlenül tudott idehaza elhelyezkedni. Egyik éccaka nagy nyugtalanság fogott el, és mondom a felvigyázónak:

— Idehallgasson! A két gyerekem egyedül hagytam, már két óra van, anyyira bánt, hogy mi lehet velek. Hamar visszatérnék.

— Innen ugyan senki el nem megy! Igen sürgős a szállítás.

— Ha nem enged, én kimászok a kapun, de hazamegyek.

— Ugyan, engedje már ki ezt a jóasszont — szolt oda ennek az igazgatónak az anyja, olyan érdekesen, erdélyiesen beszélt. Oszt így kiengedett a kapus, hogy kérte az öreg nagyságosasszon.

Nyáron is volt munkám, én tíz éven keresztül mindég meszeltem. A tanyasi iskolákkal kezdtük, azután vettük sorra a városi iskolákat, aztán a szociális otthon következett, régen szegényháznak hívták. De fölmentünk mi még a templomtoronyba is, hogy lemeszeljük, a háború előtt tűzoltók járták körül. Akkor is mit rimánkodtunk a munkavezetőnek, hogy engedjen haza bennünket egy pár napra, hogy főzzünk egy kis paradicsomot. Hát mit tudunk majd télen adni a gyerekeknek? Nagy kegyesen ha esetleg egy napra elengedett. Keveset lehettem a gyerekekkel odahaza, annak is lett az áldozata a kisebbik. A menyecskelánnyal, aki szintén kicsiny volt, magukra maradtak, hát milyen a gyerek, hiába tiltottam, csak elmentek, oszt a kisebbik megfázott, agyhártyagyulladásba halt meg.

Öt gyerekem lett volna, de csak kettő érte meg a felnőttkort. Igen nagy terhem volt mindig, én elég kicsi asszon vagyok, az uram meg jódarab ember. Az első olyan nagy volt, hogy nem birtam élve elszülni, kórházba persze nem vittek, a másikba meg belepusztulok, ha nem operálnak. Így aztán most kettő van, a menyecskelánnyom 32-es, a kisebb 43-as. Eddig három unokám és két dédunokám lett.

Hogy ebbe a rendszerbe is belekapcsolódjak, az én uram negyvenöt után már nem ment kubikolni. Negyvenhatba operálták Pesten gyomorfekéllyel meg bélösszenövésével, és utána volt, hogy lehetett földet fogni. Akár 100 holdat is, de a mostohaapám csak tizenötöt fogott, oszt hívott volna bennünket, de lemondunk mi arról, gondoltam, hathetes operáltan úgyse bírja. De addig-addig beszélt az uram, hogy próbáljuk meg, míg aztán csak kimentünk. Az uraság jószágját, akié a föld volt, megkaptuk, apjuk két bivalyt, a komja két ökröt, oszt azzal szántogattunk. De az én férjem a sok emelgetéstől persze hogy kapott egy nagy sérvet. Csak kínoztuk tovább, a lányom amennyit tudott tizennégy évesen, segített. Aztán ezt a földet 50-be tagosították, nagyüzem lett, akkor hazaköltöztünk. Az uram a nagy felfejlesztéskor, 51-be lett téesztag, de nem várta meg ott a nyugdíjkort, még ideje előtt leszázalékolták.

Negyvenkilencben már tudnivaló volt, hogy elveszik a földet, úgyhogy én beléptem a földművesszövetkezetbe, a baromfi-felvásárlókhöz, 1962-ben aztán onnan is mentem nyugdíjba.

Vége

KÉPZŐMŰVÉSZET

Pólya Tibor rajzai 1918–1919-ben

A Magyar Tanácsköztársaság plakátművészete — közismerten — csúcsát jelenti a magyar grafikának. Soha ilyen ragyogó termést és ilyen rövid idő alatt nem produkáltak a magyar művészek. Berény Róbert, Bíró Mihály, Kmetty János, Nemes-Lampérth József, Pór Bertalan, Uitz Béla, Vértes Marcell közt Barta Ernő, Pólya Iván, Pólya Tibor és Zádor István neve — a Szolnoki Művésztelephoz kötődésük miatt is — ismerős. Plakátjaik címeinek felsorolása is elének idézi munkájukat. *Barta Ernő*: „Dolgozzatok, mert fogy a kenyér” plakátja a termelő munka fontosságára figyelmeztet. *Pólya Iván* „A vöröskatona a proletárállam védelmezője, a bujkáló az árulója” színes plakátja a szocialista haza védelmére mozgósít. *Pólya Tibor* „Vasutasok!!! Gyertek a Vörös-vasútezredbe építeni” című plakátjával a békés építést és a szocialista honvédelem céljait egyaránt szolgálja. *Zádor István*: „Adjatok élelmet! Ha nincs erőnk dolgozni, nem kaphattok szerzőszámot, ruhát” plakátjával a városi és a falusi proletár egymásra utaltságára utal.

A haladó művészek — plakátjaikhoz hasonlóan — az eseményeket hírlapi rajzokkal, karikatúrákkal is kommentálták. Közülük most *Pólya Tibor*, a kiváló grafikus többnyire ismeretlen rajzaiból adunk közre néhányat.

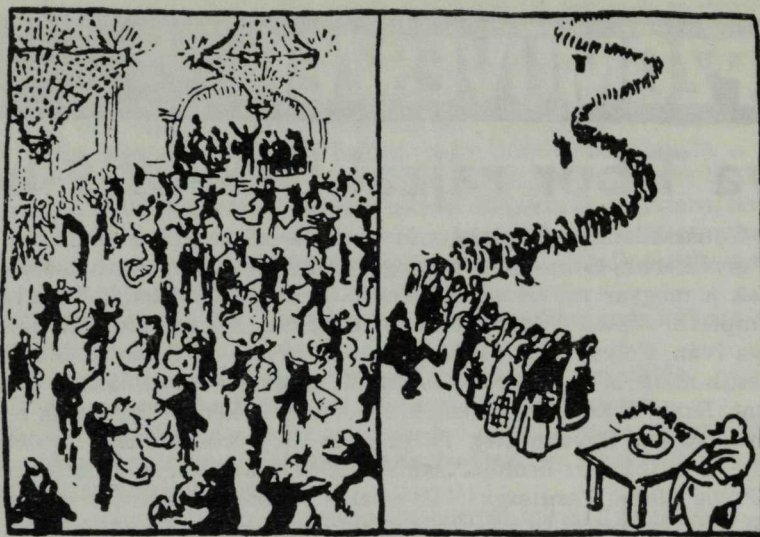
A „Százerek zsúrja — százazrek zsírja” aláírású rajzpárja nemcsak politikai töltése, társadalmi mondanivalója miatt jellemző, hanem szellemes szójátékainak is bizonyossága.

S hogy az esztelen háborúvégi társadalom ellentmondásai csak megerősítették az elnyomottak érdekében kifejtett munkáját, arra elég csak egy 1907-ből származó hírlapi rajzát („*Együnk-e, vagy fűtsünk?*”) idézni. A gyárkapun kilépő munkás a hétfégi kevés bért próbálja beosztani. A rajz esetlegessége itt nem a rajztudás gyengeségére utal, hanem a környezet sivárságát, a proletársors nyomorúságát emeli ki.

Háborúellenes rajzai közül talán legkifejezőbb az 1918. május 13-án a Bolond Istók-ban megjelent rajza, amelyen a sötétbe öltözött tábornok esztelenségig hajszolja a háborút „*Előre!*” — jelszóval. Mire a halál végső kimerültségében válaszol: „*Nem bírom tovább!*”

Elég csak néhány karikatúra szövegét idézni a Virradat hasábjain megjelent, százat megközelítő rajzból, hogy a művész mondanivalóját érzékeltessük. „Rajzocska, amely nem esik kifogás alá” (1918. január 31.). „Az orosz béke” (1918. március 10.). „Pesti kép: Alagon verseny van” (1918. április 7.). „Randevú a romok között” — a „Demokrácia” megnevezésű figurát emeli ki — (1918. április 25.). „Április: Óh te szegény magyar, hát téged mindig április bolondjává tesznek” (1918. május 2.). „Május 1. a fronton” (1918. május 5.).

A közölt rajzok és szövegek magyarazzák, hogy a sajtócenzúra figyelmét is felkeltették ezek. 1918. május 19-én a lap szokott helyén csak ezt a szöveget találjuk: „Pólya Tibor rajza”, a rajzot kicenzúrázták. 1918. június 20-án és szeptember 1-én nemcsak a rajzok hiányoznak, hanem a művész nevét is törölték, s csak a rajz helye tátong üresen.

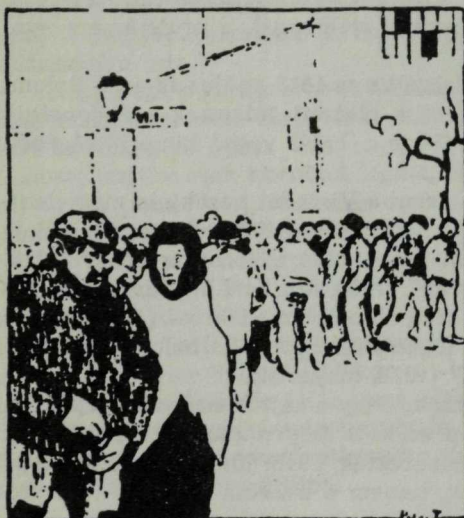
Százezrek zsúrja — százezrek zsírja

„A drágaság” (1918. szeptember 8.), „Őszi eső...” (1918. október 6.) és „A béke áldása” (1918. október 10.) rajzcímek után következzenek újra illusztrációk. Ezek mondanivalója annál plasztikusabbá válik, minél inkább magunk elé idézzük az őszirózsás forradalom hónapjait.

A nép békevágyát sugározza a „HAZA! HAZA!” című, 1918. november 11-én megjelent rajz. S mivel a polgári demokratikus forradalom az élet minden területére ki akarta terjeszteni a szervezettséget, ennek túlhajtásait ironizálja a „Szervezkedés” című megkapó rajz (1918. december 8.).

Együnk-e, vagy fűtsünk?

Előre! — nem bírom tovább!

Az elnyomottak jogos követeléseit erősíti és hangsúlyozza a „Rekvirálják a kaszinókat” című alkotás (1918. december 29.). 1919. elejének társadalmi, politikai arculatát fejezi ki az 1919. január 16-án közölt rajz, „A helyzet változatlan...” De mondanivalójával még kifejezőbb a háború poklából kivérezve, rokkanatan hazatérő „magyar”, aki tudja, hogy reménytelen helyzetéből „Az amerikai bizottság” nem szabadíthatja meg, csak saját maga. A társadalmi, politikai harcát itthon magának kell megvívnia.

Pólya Tibor rajzait a komoly mondanivaló mellett a szelíd humor, a természetes derű is jellemzi. Jól példázza ezt a „Földosztás után” című karikatúrája, amelyen a földfoglaló parasztoknak ezt mondja a földesúr: „— Ha a feleségem hozományát elvitték, vigyék a feleségemet is”.

A Tanácsköztársaság időszakában a már említett plakátját emelném ki, de ismerjük a Proletár Hadsereg című lap hasábjain megjelent toborzó rajzát is.

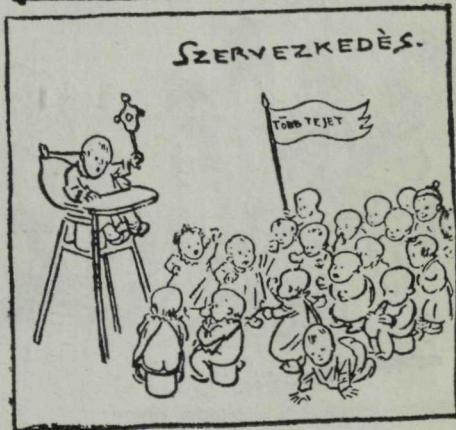
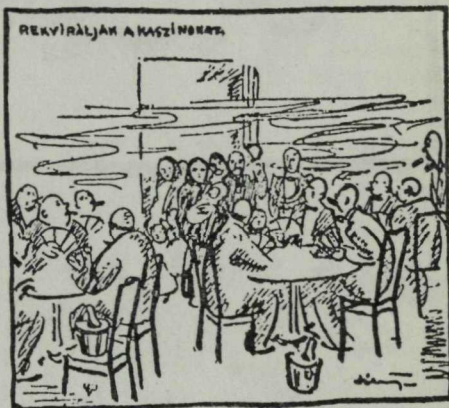
Magáról a művésről is kell néhány szót ejtenünk. 1886. április 26-án született Szolnokon. Fényes Adolf biztatására rajzolni, festeni kezd. Münchenben tanul, ahol a „Fliegende Blätter” hasábjain jelentek meg először karikatúrái, s több külföldi és hazai lap rajzolója lett. Különösen ismert karikatúrája a „Művészasztal”, amely a Japán kávéházban Szinnyei asztaltársaságát mutatja. Életművének feltárása megtisztelő kötelesség.

KAPOSVÁRI GYULA

Ők aligha segíthetnek

Rekvirálják a kaszinókat
A polgári demokrácia vadhajítása

A helyzet változatlan?

Vigyétek a földdel együtt!

Hatvani Dániel: Füst száll fölébe

Aki végigolvassa Hatvani Dániel Forrás Könyvek sorában kiadott kötetének szociografikus riportjait és tanulmányait, — könyvének alcímében a szerző maga jelöli meg írásainak műfaji irányait — annak egy dolog az első olvasásra is nyilvánvalóvá válik: aki írta őket, költő. Hatvani nem tudott (möglegyet nem is akart) kibújni bőréből — elsősorban költő, versesköteteit publikálta eddig —, amikor a legprózaibb valóságot vallatja, értelmezi-elemzi, rajzolja, akkor is megérezni magatartásában, a valósághoz való viszonyában egyéniségének lírai vonásait. A Tiszaderzsről indult „kecskeméti” költő (egyben a Forrás főszerkesztője) szóljon bár a Duna—Tisza-közi borvidék gazdairól vagy a Kalocsa környéki Foktő változandóságairól, tűnődjék bár Félegyháza mezővárosi sorsán, elsősorban azt kutatja és keresi, hogy a változó körülmények milyen mértékben befolyásolták az ember szokásait, hogyan hatottak életvitelére, s legfőképp tudására. Írásaiban nem a tárgyi világ változásai, hanem az ember megváltozásai érdeklik. Bőven alkalmazza ugyan egy-egy község, település állapotának jellemzősekre a száraz tényeket, ha kell adatokkal is operál bőségesen, ennyiben kifejezetten tényirodalom is, amit művel, de ha közben kivetnivalót talál, ha emberi gyarlóságokra bukkan, indulatait nem tudja rejtgetni, soraiban fojtott keserűség sűrűsödik, már-már robbanásig feszülő: az epikusból előbújik a költő.

Közös érzelmi nevezőre is ez hozza a különböző témájú írásokat, melyek több mint tíz év termései; rögzítései annak, amit Hatvani Dániel, széltében-hosszában járva az Alföldet, „vizslató szemekkel” megfigyelt, s amin felnőtt fejjel kedve támadt eltöprengeni. Folyóiratban közölt riportok, tanulmányok kerültek egy csokorba, legtöbbször a kecskeméti Forrásban jelent meg, de a vallomásnak talán legerőteljesebb Szülőfalum: Tiszaderzs épp e folyóirat, a Jászok hasábjain látott napvilágot. Hatvani nem lerándul témáért falura, belülről ismeri azt a világot, amelyről beszél.

Közösségvallató, életfaggató írásaiban

nyoma sincs holmi tárgyyszerű szentvelenségek, Hatvani mindig szurkol valamiért. Ha például a tanyák sorsáról ír, és kesereg, nála ez sem holmi hamis népi romantikus modor, hanem a fel nem ismert emberi lehetőségek miatt érzett keserűség. Mert tapasztalatból tudja, s nem pusztán csak hiszi, hogy a tanya sem jelent feltétlenül egyet a számkivetettséggel, a társadalmi és kulturális sivataggal. (Fényes tanyák, Mély homokban) Ha sopánkodik, azt sem a hagyományos életforma múlása miatt teszi — az a világ rendje, hogy változék —, hanem a korszakváltással együtt jelentkező, esetleges tévutak váltják ki belőle a nem titkolt keserűséget, olykor az erőteljesebb indulatot. S miközben azokról beszél, akiket oly közel érez magához, — „pórusaim otthonosan érintkeznek a mindenkori magyar falu múlhatatlan sarával és porával”, (Epiológus) legbensőbb érzése is megszólalnak. Többek között az a belső nyugtalanság, amely őt és nemzedékét „kínozza”, ami az élni és gyarapodni alternatívájában kialakult téves sorrendből táplálkozik: az amiatti düh, hogy az anyagi-technikai javak megszerzésének mohó vágyai hányszor de hányszor állják útját napjainkban is az igaz emberi kiteljesedésnek. Görcseink ellen lázad, régi beidegződéseinkből származó görcseinkre emel „tüzes pallost” (Merevgörcsben), hogy a kuporgató vagy épp flancoló kispolgárt kiúzza épülő új világunk „paradicsomából”.

A valósághoz való lírai viszony egyáltalán nem teszi őt engedékennyé vagy megbocsájtóvá, társadalmi tapasztalatait az igazmondás igényével fogalmazza meg. Sőt arra is ügyel, hogy a jelenlegi állapotok festésében mindig érvényesüljön a történetiségnek, mint folyamatnak a szempontja. Akár egy falu portréját rajzolja meg, akár egy fiatalokból álló közösséget vesz szemügyre, akárcsak egyetlen probléma nyomába is szegődik, például az agrárgazdaságok kérdésköre, mindig a múlt, jelen és a jövő összefüggéseiben ábrázolja a jelenségeket.

Hatvani szándéka félreérthetetlen: meg akar győzni bennünket: nem mindegy az, hogy a régi romjai fölött épülő új utak milyen jövő felé vezetnek. (Forrás Könyvek, 1978.)

VÍGH MÁRTON

Serfőző Simon: Amíg élünk

Már verseskönyvei megjelenésekor is eljátszadottam a gondolattal: mi lenne, ha a Magyarország felfedezése sorozat mellé tenném Serfőző vékonyka műveit? Kivetnék-e a szociográfiák édestestvérüket, ezeket a lírai szociográfiákat? Aligha. A költő-riporter a „lentic” sorát mondja versben, riportban, drámában: egyetlen fa törzsének ágait adják a különféle műfajok. Csak az a világ érdeklí, melyből gyökerei táplálkoznak: „ennyire idevalósi / származásom erre a földre”.

Kezdetől fogva foglalkoztatja a falusiak városba áramlása: „Városainkban is idegenek kószálnak, / akik soha nem lesznek idevalósiak”, írja egy versében. A riportkötetben az Otthontalan munkások címet viseli ez a téma. Hosszan lehetne még sorolni a vers és riport közötti áthallásokat, de úgy vélem fölösleges.

Végigolvastva ezeket a szép és fontos riportokat, az ember akaratlanul is befejezi a címet: Amíg élünk... dolgozunk. Ennek a könyvnek ez a kulcsszava. A riportokból egy pillanatra sem tűnik el a főszereplő, a dolog, a munkálkodó ember. Azok a falusi emberek, akiknek létformája az örökös tevékenység, akik belehalnának a munkátlan-ságba. „Ki is halnak velünk együtt az ilyen népek, akik ennyit dolgoznak”, mondja az Idénymunkások című írás egyik szereplője. Ugyanebben az írásban egy asszony „majdnem két hónapig feküdt medencésonttöréssel a kórházban. Mikor hazakerült, hiába kellett volna még pihennie, másnap már lement munkára, kiskonyhát, tömni kezdte a libákat, s két hét múlva az urával... már a kukoricát törte az egyik Szolnok menti térszében”. A munkás ember felmutatása pedig különösen fontos ma, amikor a gyerekek, az unokák generációja már nem a munkátlan-ságba, hanem a munkába akar belehalni.

Serfőző a riportkönyvében végig Zagyvarékast, a szülőfalut vallatja. Onnan veszi példáit. De a szülőföld nála nem egyszerűen egy földrajzilag körülhatárolható tájegységet jelent, sokkal inkább egy szellemi hazát, egy magatartásformát, elkötelezettséget a „lentic” iránt. Eppen ezért nemcsak Zagyvarékast fedezi fel a számunkra, hanem a magyar falut. Ebből a könyvből sokat megtudhatunk a hatvanas, hetvenes

évek vajúdjó, nagy átalakulásokat megélt falujáról. Éppen ezekről a fontos kérdésekről, a falvak életét gyökeresen megváltoztató jelenségekről beszél. Ilyen a kötet leghangsúlyosabb írása, amely a Mi történt 1959-ben? címet viseli, s amely a termelőszövetkezet alakítása idején lejátszódott eseményekről ad hírt minden szépítés nélkül. Említettük már az Otthontalan munkások című írást: e keserű sorok olvastán nem feledhetjük Veres Péter szavait, aki a nemzeti életerő pazarlásának nevezte az ingázást; s egyúttal jó tudni, hogy a magyar munkásságnak legalább fele falvakban él. Drámai erővel idézi fel Serfőző a hihetetlenül kemény munkával felnevelt állatállomány kényszerű kipusztítását (Zárlat), és a gyermekeiket kiröptető, mindent nekik adó öregeket, akik magukra maradtak, s magányuk enyhítésére állami gondozott „gyereket íratnak” (Falusi nevelőszülők). Megrázó, ahogyan a munkába belerokkant öregeknek össze kell guberálniuk a hónapokat, éveket, hogy némi nyugdíjat kapjanak (Nyugdíj előtt). „A munka, az tartja bennünk a lelket”, mondja az Élhetnének nyugodtabban című riport szereplője, aki tudja, hogy egyszer majd ők is felbuknak a barázdában, így téve pontot egy hajszás életre, s kivesző életformára.

Serfőző Simon nem kirándul a „tepre”re, hanem hazamegy, nem kívülről szemléli az embereket, a falu életét, hanem belülről éli meg az eseményeket, az őt is fölnevelő közösség tagjaként. Ebből az alapállásból adódik a markáns, elkötelezett hang, a lírai és drámai megjelenítő erő. A költő-riportert nem érdeklí a szenzációk, az élet apró mozzanataiban mutatja fel a mély társadalmi változásokat. Riportkönyvében természetesen nem adhat teljes képet a faluról. Olyan fontos kérdések várnak még megírásra, mint az ember és közélet, ember és tanulás, művelődés viszonya, az anyagi gyarapodás és a tudat ellentmondásai, a babonás hiedelmek továbbélése, és így tovább. A hiányokat talán a Magyarország felfedezése sorozatban pótolhatná méltóképpen, amihez negyedik könyve, az Amíg élünk amolyan erőfelmérés inkább, ám a rendkívül egységes, tudatosan épített életműnek ez a riportkönyv is teljes értékű fontos darabja. (*Magvető Kiadó, 1978*)

KÖRMENDI LAJOS

Apám

Száz úri rend szegénye voltunk
Ma sem vagyunk mi gazdagok
Apám lopott ha megszorultunk
Egy almáért négyen is nyultunk
Cukros tejet a legkisebb kapott
A bűnnek a vers nem radírja
Nem tágul múltja szűk tere
Bűnnek igazság gyenge sípja
Úri rend pornak pusztá síkja
Cilindereseknek bálvány istene
Ő a gazdagok fáját rázta
Hogy jusson érte férgese
Lenézte őt az úrigárda
Ne úgy nézz ám az én Apámra
Nem ő a bűnnek első vétke
Ő a gazdagok fáját rázta
Őneki rossza férgese hullt
A gazdagok kertjét hányszor ásta
Sápadt családja asztalára
Amíg elszántan lopni megtanult
Ő a gazdagok fáját rázta...

ILUH ISTVÁN

ÁRA 7 FORINT